اندیال خوشال

لیکوال

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۷ کال

محمد اسمعیل یون

سمسور ویب پاڼه

سریزه

له ۱۳۷۱ څخه تر ۱۳۸۰ ل کال پورې په کابل پوهنتون، پښتو څانګه کې پر تدریسي چارو بوخت وم، په څو سمسترونو کې د خوشال پېژندنې مضمون د تدریس چارې ماته راسپارل شوې وې، خو د یادو کلونو په ترڅ کې دا مضمون چې په دوو سمسترونو کې تدریسېده، په متواتر ډول ماته نه و راسپارل شوی، نو ځکه خو د یو منظم تدریسي کتاب د لیکلو چارې برابرې نه شوې. ما د تدریس پر مهال اکثره د خوشال بابا په اړه له متفرقه اثارو، د بابا له خپلو اثارو او د نورو استادانو له هغو لکچرنوټونو څخه ګټه اخیسته، چې تر دې د مخه لیکل شوي وو او دا مهال زموږ په واک کې وو. یاد کلونه هغه مهال و، چې د بېلابېلو جګړو او نورو ډول ډول بندیزونو له امله پوهنتون لکه چې پخوا و او یا اوس دی، هسې او داسې نه و، نږدې څلورنیم کلونه پوهنتون په مهاجرت او نږدې نور پنځه کلونه یې په بندیزونو کې تېر کړل. خو هغه وخت، کله چې هم د تدریس زمینه برابره شوې، له ماسره د خپل هر تدریسي مضمون لپاره د یوه تدریسي اثر د رامنځته کېدو هیله پیاوړې شوې ده، د خوشال پېژندنې مضمون د تدریس پر مهال ماته دا څرګنده شوه چې محصلین د خوشال د ژوندانه او مبارزو ترڅنګ د هغه فکري نړۍ لید ته هم زیات لېوال دي. د ۱۳۷۹ل کال په لومړیو کې ما د خپلې علمي ترفیع (پوهنملۍ علمي رتبې) لپاره د (خوشال اندو ژوند ته یوه لنډه کتنه) تر عنوان لاندې موضوع ثبت کړه. د پوهنتوني ترفیعاتو له قانون سره سم د یو کال په موده کې باید د ترفیع اثر بشپړ شي. د هغه وخت د حالاتو، ستونزو، بوختیاوو او تنګسیاوو په پام کې نیولو سره مې کله کله د ترفیع پر دې ټاکلې موضوع هم کار کاوه، نو کله چې د ترفیع ټاکلی وخت راورسېد، دا اثر هم د ترفیعاتو له غوښتنو سره سم بشپړ

شو. د علمي ترفيع په توګه ددې اثر د ټاکنې پر مهال، زما هدف دا و چې دا اثر تر ترفيع وروسته د يوه تدريسي او يا هم د يوه مرستندوی تدريسي اثر په توګه محصلينو ته وړاندې کړم، د تدريس په بهير کې ددې اثر اډانه او منځپانګه ورو ورو پسې بډايه او بيا به يې وروسته د يوه مناسب تدريسي کتاب په توګه چاپ کړم، خو د تېرو کلونو په بهير کې ماته د ګڼو نورو عواملو او بوختياوو له امله ددې زمينه برابره نه شوه، چې يا پر دې اثر نور کار وکړم او نه هم د تدريس په بهير کې ماته د خوشال پېژندنې مضمون را په برخه شي، چې په عملي ډګر کې ددې اثر نيمګړتيا پوره او کره کړم او د بشپړتيا لپاره يې کار وکړم، نو په دې خاطر نږدې اته کلونه دا اثر همداسې پاتې شو. اوس ځينې هغه ناچاپ کتابونه چې ما په دې اثر کې معرفي کړي و، چاپ شوي هم دي، لکه د سرمحقق عبدالله بختاني خدمتګار (خوشال خان خټک او څو نور فرهنګيالي خټک) او د مېرمن خديجه فيروزالدين (د خوشـال ژونـد او مبـارزه)، سـربېره پـر دې سـرمحقق زلمـی هېوادمـل د ((ننګيالی د زمانې)) په نامه يو اثر چې د خوشال پېژندنې په برخه کې يو ډېر پراخ، هر اړخيز او شارح اثر ګڼل کېږي او تر دې دمخه د بابا په اړه نورو اثارو ته يې هم په کې اشاره کړې، ليکلی او چاپ کړی دی. له دې اثر څخه د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د ۱۳۸۲او ۸۷ کلونو د ماستری پروګرام د محصلينو لپاره د خوشال پېژندنې مضمون د يوه تدريسي کتاب په توګه هم ګټه پورته کېده. دغه راز په تېرو څو کلونو کې د بابا د فکر او ژوند په اړه نورې په لسګونو ليکنې هم شوي او د بابا د ژوند د څلورسومې کليزې په وياړ په جرمني کې د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې له خوا يو نړيوال سيمينار هم جوړ شوی و او د بابا په اړه ځينې نور اثار هم چاپ شوي دي.

په دې شپو ورځو کې زه غواړم خپلې تېرې ليکنې او کړی کار يو ځل بيا له نظره تېر او ځينې ليکنې چاپ کړم، نو (د خوشال اند و ژوند ته يوه

کتنه) اثر مې هم په دې لړ کې، د علمي ترفیع د یوې ټایپي نسخې له مخې کمپوز ته برابر کړ. دا اثر مې په نوې بڼه کمپوز کړ، په متن کې مې ګوتې ونه وهلې او د هغه وخت د شرایطو د یوه محصول اثر په توګه مې هماغسې پرېښود، چاپ مې ورته ځکه مناسب وګاڼه چې د خوشال بابا په باب چې هر څومره اثر ولیکل شي بیا به هم کم وي، د خوشال بابا په جامع فکر کې داسې څه شته چې هر څوک ترې خپل خپل تعبیر واخلي او یا هم بابا هر چا ته د هغه د ذوق مطابق یو فکر ډالۍ کړي. د چاپ بله اړتیا مې دا وګڼله چې لا اوس هم د ژبو او ادبیاتو پوهنځیو د پښتو څانګې لیسانس دورې ته د خوشال پېژندنې د یوه بشپړ تدریسي کتاب اړتیا ده، نو که دا اثر لږ تر لږه د یوه مرستندوی درسي اثر په توګه کار وکړي، زما یو هدف به ترلاسه شوی وي.

د تدریس په بهیر کې کېدی شي دا اثر بشپړ او د محصلینو اړتیا له دې اړخه تر یوه حده پوره کړي. نور نو خوشال داسې یو څوک نه دی چې څوک دې هغه په یو کتابګوټي، کتاب او یا هم څو کتابو، تشریح کړي او د هغه د فکر هر ژور لید ته دې ځان ورسوي، هر چا تر خپلې وسې د بابا اندوژوند ته یوه کتنه کړې، دا لړۍ به روانه وي او دا هم د همغو کتنو په لړۍ کې یوه کتنه ده.

((د خوشال بابا اندوژوند ته یوه کتنه)) څخه مې (اندیال خوشال) ته ځکه د اثر نوم ور بدل کړ چې د اندیال، (مفکر) خوشال د فکر څېړنې ته لا ډېره اړتیا ده.

سره له دې چې د بابا د شخصي، ټولنیز او سیاسي ژوندانه دهر ډګر څېړنه موږ ته د ژوند او روزګار ډېرې تجربې را په برخه کوي او دا برخه نورې نورې څېړنې ته هم اړتیا لري، په تېره بیا دا چې دا تجربې تراوسه پورې راغځېږي او تکرارېږي او موږ باید له هغو څخه پند واخلو، خو د بابا فکر داسې دی، چې دومره، بکر، تازه او نایاب دی چې د زمانې پوړۍ او

ګردونه يې ځلا او ښکلا ، موثريت او جذابيت کمولای نه شي ، موږ د بابا له فکر څخه نه يوازې د افغان ملت د يو معمار او بنسټګر عنصر په توګه کار اخيستلای شو ، بلکې د بابا فکر د بشري نړۍ د سوکالۍ لپاره داسې يو ځلند مشعل دی چې د نړۍ د هر وګړي ذهن او فکر روښانولای شي. د بابا په تفکر کې داسې ستر مضمونونه، رازونه او ګنجونه پټ دي چې هغه جغرافيايي او موسمي بريدونه نه پېژني او ((انسان)) د ((انسان)) په توګه ورڅخه ګټه اخيستلای شي، نو ځکه خو زه د يوه وړانديز په توګه ټينګار کوم چې زموږ د انديال (مفکر) بابا د فکر خزانه بايد لا وپلټل شي او لا وشنل شي.

د همداسې ارمان د پوره کېدو په هيله
پوهندوی محمد اسمعيل يون
ارګ-د جمهوري رياست ودانۍ،کابل-افغانستان
۱۳۸۷ل کال

لومړی څپرکی

د خوشال بابا پېژندګلوي

الف- ژوند: خوشال خان پر (۱۰۲۲) هـ ق کال چې له (۱۶۱۳ میلادي کال) سره سمون خوري، د اکوړي په سرای کې زېږېدلی دی. خپله خوشال خان هم همدا نېټه په خپل یو بیت کې ثبت او د هغې یادونه یې کړې ده:

د هجرت زر دوه ویشت سن و
چې زه راغلم په جهان

خوشال خان د شهبازخان زوی، د یحیی خان لمسی او د ملک اکوړي کړوسی و. خوشال په خپله یوه قصیده کې خپل غور نیکه (ملک اکوړي) پورې خپله پېژندنه داسې کړې ده:

زه خوشال د شهباز خان یم
شهبازخان د یحیی خان
یحیی خان د اکوړي و
د اکبر پادشاه په دور
د هجرت زر دوه ویشت سن و
د هغه دور بادشاه و
د پلار ځای و ما راکړ

چې تورزن یم کان په کان
چې بل نه و هسې ځوان
چې په توره شو (سلطان)
شو د خپل ولس تورخان
چې زه راغلم په جهان
قدردان شاه جهان
په ولس شوم حکمران(1)

1

خو نسبنامه چې د خوشال بل منثور اثر دی او لومړی ځل افضل خان په تاریخ مرصع کې ځی کړی او بیا په مستقل ډول هم چاپ شوی دی، خوشال خپله پېژندګلوي په ترتیب سره په (شلم) پښت خرښبون بابا، ته رسولې ده.

خوشال په نسبنامه کې وايي:

((خوشال خان د شهباز خان، شهبازخان د یحیی خان، یحیی خان د ملک اکوړي، ملک اکوړ د درویش چې مشهور په چنجو دی، چنجو د تمن، تمن

(۱)- د خوشال خټک کلیات لومړی ټوک، د افغانستان اکاډمۍ ۱۳۵۸ل کال لینده، د محمد صدیق روهي له خوا د خوشال خان خټک پېژندګلوي، نهه ویشتم مخ.

د حسن، حسن د شیخ علي، شیخ علي د عطا، عطا د بټي، بټي د انو، انو د برګویټ، برګویټ د تري، تري د تورمان، تورمان د لقمان چې مشهور په ختټک دی، لقمان د ککي، ککی د کرلاڼ، کرلاڼ زوی د هوني دی او هوني داخل په اولاد د سړبن دی چې اولاد د شرکبون دی.)) [1]

دا د خوشال د زېږېدو او اصل و نسب په باب په خپله د خوشال څرګندونې وې اوس راځو د خوشال ژوند پېښو ته:

ب- ژوند پېښې: خوشال بابا څو اړخیز شخصیت و؛ هم شاعر و، هم لیکوال، هم تورزن و، هم توریال و، هم سیاستپوه و، هم سیاستوال، هم ټولنپوه و، هم رنځپوه، هم عالم و، هم مارشال، هم ښکاري و، هم فلسفي، هم تېرپوه و، هم ملتپال، خو لنډه دا چې هر څه و او ډېر زیات انساني ارزښتونه، صفتونه او هنرونه په کې راټول شوي وو. خوشال خان د ژوند د هر ډګر د مبارز په توګه په ژوند کې له زیاتو ستونزو، پېښو او کړاوونو سره مخامخ شوی و. دا پېښې اکثره ده په خپله هم په خپلو لیکنو کې ځای کړي او نورو لیکوالو او خوشالپوهانو هم د هغو یادونه کړې او هغه یې ثبت کړي دي.

موږ به دلته د همدغو ثبت شویو پېښو لنډیز را واخلو. استاد محمد اصف صمیم په لومړي ګام کې په خپله د خوشال او په دویم ګام کې د ځینو نورو لیکوالو اثار په ډېر دقت څېړلي او د خوشال ژوند پېښې یې ګام پر ګام تعقیب کړي دي. دا پېښې چې د تاریخي تسلسل له مخې څېړل شوي، دلته یې په ترتیب سره وړاندې کوو:

* ۱۰۲۸ق (۱۲۱۸ع):

خوشال شپږ کلن و چې په لنډي سیند کې لاهو (ډوب) شو.

* (۱۰۳۰ق، (۱۲۲۰ع):

---

(1) نسبنامه د خوشال خان ختټک او افضل خان، د حبیب الله رفیع سریزه، سمون او سپړنه ۱۳۷۸ل کال، ۳-۲۳مخونه

اته کلن و چې له څپر نه پرې کانې راپرېوته او سخت ژوبل شو.
✱ **۱۰۳۵** ق (**۱۲۲۵**ع):
په هغه برید کې له خپل پلار (شهباز) سره ملگری و، چې د باکوخان یوسفزي په مشری پر خټکو وشو.

✱ ۱۰۴۰ ق (۱۲۳۰ ع):
لومړی واده یې له توتیا (د اشرف خان له مور) سره وشو، د واده پر ورځ د سختې تبې له امله خسر کره هم د تگ نه و، ناوې یې نیا (قذیفې ادې) راوسته، د خان دا تبه د ولس ورځې اوږده شوه.
✱ ۱۰۴۰ ق (۱۲۳۰ ع جون- جولای):
د واده پر ورځ یې د تبې له امله مور ته چا وویل چې برستن پرې ټینگه کړي چې خولې شي، برستن یې پرې ټینگه کړه، ښځې پرې کېناستې، ساه یې تنگه شوه، هلاکت ته نږدې شو، بې حاله بې ساه پروت و، ژړا انگولا شوه خو ساه په کې وغورېده.
✱ ۱۰۴۲ ق (۱۲۳۲ع):
په شل کلنۍ کې یې په شاعرۍ لاس پورې کړ لومړی شعر یې دا گڼل کېږي:

عقل سل د مصلحت بندونه جوړ کا
چې د عشق سیلاب پرې راشي واړه نوړ کا

✱ ۱۰۴۲ق (۱۲۳۲ع):
پر عیسی خېلو یې برید وکړ.
۱۰۴۴ق رمضان ۹ (**۱۲۳۵**ع ۱۷ مارچ):
اشرف خان زوی یې وزېږېد.
✱ **۱۰۵۰** ربیع الثاني ۱۷ (۱۲۴۰ ع جولای):

په تاراګړ کې د شاه جهان د زوی مراد بخش له دولس زریز لښکر سره ملګری شو او د مغولي حکومت د مخالفو ځواکونو په ځپلو کې یې لوی لاس و.

*۱۰۵۰ ق د شوال لومړۍ (۱۲۴۱ ع جنوري):

پلار یې له یوسفزیو سره په جګړه کې سخت ژوبل شو او له همغه ټپ نه ځو ورځې وروسته مړ شو.

خان وايي:

سن د هجر زر پنځوس
چې شهید شه شهباز خان

*۱۰۵۰ شوال ۵ جمعه (۱۲۴۱ ع جنوري):

خان د ختکو مشر شو.

*۱۰۵۰ ق، (۱۲۴۰ع):

له شیخ رحمکار (کاکا صاحب) سره تر ملاقات او دعا اخیستو وروسته یې لښکر تیار کړ او د یوسفزیو پر سیمه یې یرغل وکړ او بری یې وګاټه او د خپل پلار تر بدل اخیستو وروسته بریالی کور ته راستون شو.

* ۱۰۵۰ ق ذیقعده (۱۲۴۱ع):

پر یوسفزیو باندې تر بري وروسته ورته شاه جهان د یوه فرمان په ترځ کې د شهباز خان رسمي او قومي مقام وسپاره.

* ۱۰۵۰ ق محرم شپږمه (۱۲۴۲ع اپریل ۷):

سعادت خان زوی یې وزیږېد چې خان یې د زوکړې ماده په ((غازي دل)) کې رانغښتې ده.

* ۱۰۵۲ق (۱۲۴۲ع):

د کواټ د ختیکو په شمال کې یې په ((رېسبۍ)) کې د شاه جهان له مشر زوی دارالشکوه سره وکتل چې د ایرانیانو د مقابلې لپاره (کندهار) ته روان و.

✳ **۱۰۵۲**ق (**۱۶۴۲**ع):

د شاه جهان زوی دارالشکوه له ((محال)) نه بې برخې کړ.

✳ **۱۰۵۳** ربیع الاول یوولسمه (**۱۶۴۳** جولای دویمه):

بهرام خان ورکره وزېږېد، خان یې د زوکړې ماده ((بخت بابا آمد)) ویلې ده.

✳ **۱۰۵۵**ق/ ذوالحجه/ لومړۍ (**۱۶۴۵**/ جنوري **۲۷**):

د شاه جهان د کشر زوی مراد بخش په هغه لښکر کې دویم ځل ملګری شو چې د بلخ او بدخشان ماموریت ته د تګ په لړ کې پېښور ته راغی.

✳ **۱۰۵۵** ق (**۱۶۴۵**ع):

پر دغه کال یې دا قصیده وویله:

د ډهـــلي د ښهرښـــه شـــان او شـوکـــت و
لـــور پـــه لـــوري ښـــکلي ښـــکلي عمـــارت و
کـــه ددې ویلـــو حـــال لـــه مانـــه غـــواړې
پـــه حســـاب کـــې واوره کـــال د ((قرشـــت و))
ابتـــدا ددې بیـــان پـــه نـــمازپېښین وه
د مـاښـــام پـــه وخـــت یـــې شـــوی نـــهایت و

✳ **۱۰۵۵** ق (**۱۶۴۵**ع):

لومړی ځل یې د بلخ او بدخشان په مهم د (اصالت خان) تر مشرۍ لاندې برخه واخیسته.

٭ (۱۰۵۲ ربیع الثاني ۲۷ (۱۶۴۲ جون):
له خپلو پلیو (پیاده) لښکریانو سره اصالت خان پنجشېر ته ورغی.

٭ ۱۰۵۲ جمادي الاولی ۳ - ۴ (۱۶۴۵ جون وروستۍ):
تر دغه وخته یې د بهادرخان داودزي او اصالت تر مشرۍ لاندې په بلخ او بدخشان کې د ستاینې وړ خدمتونه وکړل.
٭ ۱۰۵۲ جمادي الاولی ۱۵ (۱۶۴۵ جون وروستۍ):
د بلخ د مهم په لړ کې نهرین (دکندوز په جنوب کې) نه نیلاب ته لاړ. پر ۱۰۵۲ د افغانستان او تاجکستان پر پوله پرتې سیمې حضرت امام صاحب ته لاړ.
٭ ۱۰۵۸ ق (۱۶۴۷ع):
عابدخان ورکره وزېږېده چې خان یې تاریخ ((عابدخاني زلی رسید)) ویلی دی.
٭ ۱۰۵۹ وری دولسمه (مارچ- اپریل ۱۶۴۸ع):
دغه قصیده یې وویله:

چـــې موســـم مـــې د ګلونـــو د ګلـــزار شـــي
نـــرم نـــرم ترشـــح پـــه مرغـــزار شـــي
زر اتـــه پنځـــوس کلونـــه د هجـــرت وو
د نـــوروز پـــه دولســـم چـــې دا ګفتـــار شـــي.

٭ ۱۰۵۹ صفره وروستی (۱۲۴۸ع د اپریل دویمه):
له اټک نه پورېوت او د میرزا ابوالحسن (اصف خان) د یوې ښکلې ماڼۍ او باغونو د زړه راښکونکو منظرو په باب یې یو اوږد نظم وو ایه.
٭ ۱۰۵۹ ق (۱۲۴۸ع):
شاه جهان د یوسفزیو سردار کړ.
٭ ۱۰۵۹ق (۱۲۴۸ع):
دارالشکوه ترې منصب او سرداري واخیستل.
٭ ۱۰۵۹ق (۱۲۴۸ع):
پر دغه کال چې شاه جهان له ایرانیانو څخه دکندهار د نیولو په نیت د مهم د انتظام په لړ کې کابل ته، ته او پر اباسین پورېوت، خان یې هرکلی وکړ او تر (ډکې) پورې ورسره ملګری لاړ بیا وروسته کابل ته هم ورغی او همل‌ته ورته شاه جهان د یوسفزیو د ملک انتظام وسپاره.
٭ ۱۰۲۰ محرم (۱۲۴۹ع):
نظام زوی یې وزېږېده چې خان یې د زوکړې دا تاریخ وو ایه: ((نظام کل وجود)).
٭ ۱۰۲۱ق د صفرې ۱۳مه (۱۲۵۵ع):
ظفر زوی یې وزېږېد چې خان یې د زوکړې ماده ((کل ریاض)) ویلې ده.
٭ ۱۰۲۲ق جمادی الاولی (۱۲۵۲ع):
د خان دوه زامن سکندرخان او کمال خان پر همدغه کال وزېږېدل.
٭ ۱۰۲۲ق، (۱۲۵۲ع):
دا نظم یې پر همدغه کال وو ایه.

کلــه مــا وتــه ویــل کــړې چــې خــدمت کــړه
پــه خــدمت کــې دل نشــین د شــاه جهــان شــه
حــق نــا حــق خــونــونــه کــړه د مــسلمانو

پــــه هـــــر شـــــان یـــــې خـــــواروه د دوی حرمـــــان شـــــه.

* ۱۰۶۲ق رجب ۲۴ (۱۶۵۲ع جون جمعه):

د خان مرشد حضرت شیخ رحمکار (کاکا صاحب) د اتیاو کلونو په عمر، د جمعې د خطبې پر وخت وفات شو او ماښام یې جنازه خاورو ته سپارل کېده، خان یې هم د جنازې د بازو او چتولو نېکمرغي ترلاسه کړه.

* ۱۰۶۳-۱۰۶۴ق (۱۶۵۲-۱۶۵۴ع):

دغه یو کلنه موده یې له بنگښو سره په جنگونو تېره شوه.

* ۱۰۶۳ق (۱۶۵۲ع):

د عبدالقادر خان زوکړه چې په خپله، نوم یې د تاریخي مادې پرځای پرې اینښی دی.

* ۱۰۶۹ ق رمضان ۲۴ (۱۶۵۹ جون):

د اورنگ زېب د دویم ځل تخت کښېنې پر وخت خان له دارالشکوه نه د خفگان له امله په پښتونخوا کې د اورنگ زېب ملاتړ وکړ.

* ۱۰۷۰ق (۱۶۵۹ع):

د تیرا په مهم ووت او د اورنگزېب دمخالفو ځواکونو تر ځپلو وروسته بېرته خپلې سیمې ته راستون شو.

* ۱۰۷۰ق (۱۶۵۹ع):

د جلبې پر میدان یې د دارالشکوه دملگري باکوخان تر ماتولو وررسته دا بیتونه وویل:

هر څوک دې خپل یون کا کارغه دی که کوتره
څوک چې خپل هنر بدل کا خپله چار کاندي اوتره

✻۱۰۷۰ ق (۱۶۵۹ع):

د تيرا تر پېښو وروسته يې يوسفزيو ته ماته ورکړه، په دغه لښکر کې ورسره درې زامن (اشرف خان، بهرام خان او سعادت خان) هم ملګري وو او اشرف خان په لومړي ځل د پلار تر بولۍ (قوماندې) لاندې په جنګ کې برخه واخيسته.

✻ ۱۰۷۰ رجب ۷ پنجشنبه حمل (۱۶۶۰ع فبروري):

د تيرا له مهم نه بريالی راستون شو، په کواټ کې ورته د بنګښو دمشرانو شېرمحمد خان کواټي مور (بي بي دوره) چې د زوی په غياب کې د قوم مشره وه، مېلمستيا وکړه.

✻ ۱۰۷۲ ق لړم (۱۶۶۱ اکتوبر نومبر):

خيراباد ته مخامخ يې په اباسين کې بېړۍ د دوو ګټو ترمنځ دوه نيمه شوه، سعادت خان او بهادرخان ورسره وو، يوه تخته پاتې شوه، تخته اوبو ښکته پورته خوځوله، د شپې ناوخته پرې يوه پهره رابرابره شوه او بچ يې کړل.

✻ ۱۰۷۴ د جمادي الثاني نيمايي جمعه (۱۶۶۵ فبروري):

د پېښور دصوبه دار سيد امير خوافي خان په حکم پېښور ته راغی، تر دريو ورځو وروسته يې ونيو، پنځسېرۍ بېړۍ يې ورواچولې او تر دوو مياشتو ايسارولو وروسته يې د روژې په نيمايي کې ډهلي ته واستاوه.

✻ ۱۰۷۴ ق جمادی الثاني (۱۶۶۵ فبروري):

دا قصيده يې پر همدغه وخت وويله:

و مـغـولـــو تـــه خـــبرې پـــه وربـوزکـــړم
ســر مــې پرېــوزه کــه بــه ســر ورتــه بيــا کــوز کــړم

* ۱۰۷۴ شعبان (۱۶۶۵ اپریل):
دا قصیده یې ډهلي ته د تګ پر لار وویله:

زمـــانې لـــه ښـــو یـــارانو نـــه مهجـــور کـــړم
څـــه بـــلا یـــې مبـــتلا پـــه ډېـــر ضـــرور کـــړم
دا بیـــان مـــې د غعـــد پـــه کـــال ویلـــی
پـــه شـــعبان چـــې د لاهـــور پـــه ســـیند عبور کـــړم.

او دا قصیده یې هم همدا وخت وویله چې مقطع یې ده:

ما خوشال په خوب دا حال لیدلی نه و
چې به دا د غم بیتونه په پنجاب کښم.

* ۱۰۷۴ ق رمضان نیمایي (۱۶۶۵ع):
په ډیلي کې مغولي دربار ته وروستل شو.

زه هـــم پـــه وســـط د رمضـــان کوچمـــال کوچمـــال
ورغلـــم دربـــار تـــه زر څلـــور اویـــا و کـــال

* ۱۰۷۴ ق شوال (۱۶۶۵ جون):
مغولي دربار ته د پېښور دصوبه دار سید امیرخان هغه لیک ورغی چې پکې غوښتل شوي وو؛ خوشحال باید نه په ضمانت خوشې شي او نه په رعایت، ځکه دده خلاصون ګډوډي پیدا کوي.
* ۱۰۷۴ ق (۱۶۶۵ ع):
بختناک زوی یې وزېږېد.

✷ ۱۰۷۴ ق ذیقعده (۱۶۶۵ جولای):
د رنتهبور له کوټ نه يې اګرې ته بوته.
✷ ۱۰۷۵ ق (۱۶۶۵ع):
فراقتنامه يې په رنتهبور کې بشپړه کړه:

دوه سوه شل بيتونه دي يوولس بنده ښه
ما په رنتهبور کې د زړه تاو پرې سړاوه

✷ ۱۰۷۵ ق (۱۶۶۵ع):
دا بولله يې پر دغه کال وويله:

يوهسې ستوری وخوت په دا بده زمانه
چې ګز يې د لمبه غوندې تر خوله ځي زبانه
دا کال مې په حساب کې پوره (عين غين هې) و
پخپله به پرې پوه شي چې سړی وي فرزانه.

✷ ۱۰۷۵ دنوي کال ورځ (۱۶۶۵ع):
دا بولله يې هم د رنتهبور د ورځو پيدا وار دی:

هغه خدای چې بندي کړی يې خوشال
هم هغه به يې خلاصی کا په هر حال
زر پنځه اويا کلونه د هجرت وو
په اغاز د نوي کال شو دا مقال

✷ ۱۰۷۶ ق رمضان /لسمه (۱۶۶۶ اپريل):
اشرف خان ته يې له رنتهبور نه دا وصيت نامه وليکله:
((اووه پړکه وصيت نامه مؤکده په ډېر تاکيد موشحه په مبالغه شديد ، چې فرزند ارجمند ، د اشرف خان واړه فرزندان جميع خواهان، ياران دې په دا عمل وي، عمل دې د هر يوه پرې تل وي، د ما د قيد په حادثه د اولس اووه قسمه عالم داخل دی...))

✷ ۱۰۷۲ ق (**۱۶۶۵**ع):
خان خپله دستارنامه د رنتهبور د اورنګزېب په زندان کې ولیکله:
انشاء قطعه یې دا وویله:

داکتـاب چـې پـه پښـتو خوشـال انشـاء کـړ
پخـوا نـه دی انشـاء کـړی پښـتانه
کـه تـاریخ یـې د انشـاء لـه مـا نـه غـواړې
وایـم دا بـس دی محنـت دېبلتانـه

✷ ۱۰۷۶ ق ذیقعده پنځمه (۱۶۶۶ ع جون):
له رنتهبور نه اګرې ته بوتلل شو او له همغه ځایه بیا خوشې کړای شو.
✷ ۱۰۷۷ ق رجب لومړۍ (۱۶۶۷ فبروري):
له زندان نه تر خلاصون وروسته په ډهلي کې نظربند و، ماسخوتن مهال پر آس سپور و، له اسه پرېوت او پښه یې ژوبله شوه.
✷ ۱۰۷۷ ق رجب څلورمه (۱۶۶۷ فبروري):
له آسه تر پرېوتو درې ورځې وروسته یې دا قصیده وویله:

چـې بهتـر تـر هـر نعمـت دی
کـه نعمـت دی روغ صـورت دی
مـا چـې دا قصـیده ووې
پـه ډهلـي مـې اقامـت دی
څلورمـه د رجـب وه
زر اووه اویـا هجـرت دی.

✷ ۱۰۷۹ ربیع الاول (۱۶۶۸ع اګست):
فرحت خان زوی یې د هندۍ مور له غېږې پیدا شو.
✷ ۱۰۷۹ ق لومړۍ خور لسمه (۱۶۶۸ع):

دویم ځل د اورنګزېب منصبدار شو.

✷ ۱۰۷۹ق (۱۶۶۸ع):
له هند نه وطن ته راغی.
✷ ۱۰۷۹ ق (۱۶۶۸ ع):
د لنګر کوټ له جوړولو سره یې مخالفت وکړ.
✷ ۱۰۸۰ ق (۱۶۶۹- ۷۰ع جون):
مهابت خان لنګرکوټ جوړ کړ چې خان ورسره د خپل اختلاف او ناخوښۍ یادونه داسې کوي:

لنګـــــر کـــــوټ مغلـــــو ســـــاز کـــــړ
زه پـــــه ننـــــګ بیـــــا د افغـــــان شـــــوم
کـــــه یوســـــف و کـــــه منـــــدړ و
زه د دواړو نګهبـــــــان شـــــــوم.

✷ ۱۰۸۰ ق (۱۶۶۹ ع):
پر دغه کال کابل ته لاړ او دا غزل یې هم هلته وو ایه:

چـــې ښـــه ترویـــت دخپلـــې چـــارې ځیـــر کـــړ
ځـــان مـــې واړه حبطـــه پـــه خپـــل تـــدبیر کـــړ
پـــوره زر اتیـــا کلونـــه پـــه کابـــل کـــې
دا غـــزل مـــې پـــه بیـــاض بانـــدې تحریـــر کـــړ.

✷ ۱۰۸۰ ق (۱۶۶۹ ع):
مشره بي بي (توتيا ګله) يې پر همدغه کال ومړه.

پــــوره زر اتيــــا کلونــــه دهجــــرت وو
چــې دمــور پــه خــوا مــې ومــړ مشــر کــور.

✷ ۱۰۸۰ ق صفر (۱۶۶۹ ع جولای):
د پلار د وفات پر دېرشم کال يې مور وفات شوه.

چـــې د پـــلار د مـــرګ مـــې تېـــر شـــو پـــوره قـــرن
د صـفـــــرې پـــــه مـــــياشت ومـــــړه زمـــا مـــــور.

✷ ۱۰۸۰ ق صفر (۱۶۷۰ ع جون):
دابولله يې وويله:

پــــه ځــــان او پــــه جهــــان کــــې مــــا دوه څيــــزه دي وکښــــلي
پــــه ځــــان کــــې دواړه ســــترګې پــــه جهــــان کــــې واړه کښــــلي
دوه بهـــــره دوه مطلـــــع لـــــري کـــــه دا قصـــــيده ګـــــورې
زر يـــــو اتيـــــا کلونـــــه پـــــه صـــــفر کـــــې مـــــا ويلـــــې.

✷ ۱۰۸۱ شوال وروستۍ (۱۶۷۱ ع مارچ):
دا بولله يې وويله:

نـــا خلـــف چـــې حوالـــه کـــړ پـــه تقـــدير
نصــــيحت وربانـــــدې نـــــه کانـــــدي تـــــاثير
د شــــوال وروســــتې ورځ کـــــال د ((غفـــــا)) دی
مـــا چـــې دا شــــپېته بيتونــــه کـــړل تحريــــر.

* ۱۰۸۱ ق ذوالحجه (۱۶۷۱ع می):
له دوه کلنۍ نس ناستې (اسهال) نه روغ شو.

کـــه دعـــا ده کـــه توبـــه ده کـــه دارو
و خوشـــال ختـــک تـــه خـــدای ورکـــړه شـــفا
پـــه دوه کالـــه د اســـهال پـــه رنـــځ اختـــه و
تـــرې خلاصـــی پـــه ذوالحجـــه و د غفـــا

* ۱۰۸۱ بوکه (دلو) (۱۶۷۱/جنوري- فبروري)
ددې کال د ودانۍ اټکل په دې قطعه کې کوي:

د غفـــا پـــه بوکـــه پرېـــوتې پـــه غرونـــو
تـــر کابلـــه تـــر اټکـــه ســـپينې واورې
شـــکر زر بـــه درســـت جهـــان ســـره گلـــزار شـــي
د بـــد کـــال پـــه ســـرخو بيـــا شـــوې تـــورې خـــاورې.

* ۱۰۸۳ ق محرم دويمه (جمع) (۱۶۷۲ ع اپريل ۳۰):
دخيبر جنگ په پښتونخوا کې دمغولي صوبه دار محمد امين په حکم وشو او خوشال پکې د يوه محسن په توگه د هغه ملاتړ وکړ، خو پښتنو د ايمل خان مومند او دريا خان اپريدي په مشرۍ څلوېښت زره مغولي پوځ تس نس کړ.
* ۱۰۸۳ ق محرم دريمه /شنبه (۱۶۷۲ ع اپريل مې دويمه):

دا قطعه يې د خيبر جنګ يوه لنډه خو ژوره نقشه انځوروي:

دويـــم د محـــرم ورځ د شــــنبې کــــال د غفــــج
نـــه غشـــي وو نـــه تـــورې چـــې مغولـــو وکـــړ پـــج
شـــينوارو افريـــدو يـــو د ډکـــې خـــوارو مومنـــدو
روپـــۍ يـــې پـــه خـــروار، يـــوړې مهـــران واړه پـــه چـــج

✶ ۱۰۸۳ ق ربيع الاول لومړۍ (۱۶۷۲ ع جون):
بهرام ورپسې د مغولو په لمسون راواخيسته.
✶ ۱۰۸۳ ق ذي القعده وروستۍ (۱۶۷۳ ع مارچ):
له بهرام سره يې شخړې وشوې چې خان په کې لاسبری و.
✶ ۱۰۸۴ ق محرم نهمه (۱۶۷۳ ع اپريل ۲۷):
خان له نظامپور نه ډمبرې او غربين ته له مغولي پوځ سره د مقابلې لپاره اپريديو ته د جرګې په نيت ورغی.

✶ ۱۰۸۴ ق محرم یوولسمه (۱۷۷۳ ع اپریل ۲۹):

مغولي پوځ له نظامپوره ولېږل، خان ورپسې د سونهیالي پر غاښې ورواوښت، تر یوه پهره جنګ وشو. د دښمن دولس کسه مړه او تر سلو زیات ټپیان شول. د خان لښکر (خټک او اپریدي) تېر ماسپښین ګاړو ته کوز شو.

✶ ۱۰۸۴ ق محرم دولسمه (۱۷۷۳ ع مې لومړۍ):

له (ګاړو) نه د (نیلاب) پر کلیو ورغی ((توهه)) او نور کلي له یوې مخې ووهل شول، د کټروشل د برش ځوانان ومړل، بند او ولجه هم ډېر شول.

✶ ۱۰۸۴ ق محرم دیارلسمه (۱۲۲۳ مې دویمه):

له نیلاب نه ډمبرې ته روغ رمټ راستون شو.

✶ ۱۰۸۳ ق محرم (۱۷۷۳ ع اپریل مې):

بیا یې له بهرام سره په جګړو کې بری په برخه شو.

✶ ۱۰۸۴ ق محرم څوارلسمه (۱۷۷۳ ع مې څلورمه):

د اپریدیو مخور یې رخصت کړل او د جاروتو تړون لاسلیک شو، نظام خان او عثماني یې دریاخان ته ولېږل.

✶ ۱۰۸۴ ق صفره اتمه (۱۷۷۳ مې ۲۲):

اشرف خان یې د دریا خان په لیکلې غوښتنه له مغولو سره د روغې جوړې په نیت خیبر ته ولېږه، خو روغه ونه شوه.

* ۱۰۸۴ ق ربیع الاول اوومه (۱۲۷۳ ع جون ۲۵):

خان وایي: له بهرام سره مې د مقابلې لپاره ابراهیم کړو راوباله، هغه رډ ځواب راکه چې زما وسه نشته، ته توتکی پرېږده، زه هم یو څو ورځې وروسته درپسې درځم، مقصود یې دا و چې که دی له موږ نه ورک شي، موږ به په خوړه کې له بهرام سره روزګار وکړو، ما ته ژړا راغله، مراد خان دمیتو او مهمندي ممه خېل وقهرېدل، ویل، مونږ خو خپل سر دخدای رضا، ننګ او د خان د نمک لپاره په میدان کې ایښی، د جنګ حکم مې ورکړ، دېرش څلوېښت سواره، د بهرام پر لښکر چې په یوه کروه فاصله کې پروت و، ورغلل، د بهرام لښکر وبوږنېد تار په تار شو.

* ۱۰۸۴ ق شعبان اوولسمه (۱۲۷۳ نومبر):

پر نوښار باندې برید د خټکو او اپریدیو په مرسته وشو. په دغه برید کې د پښتنو مقابلې ته اورنګ زېب، شجاعت خان او مهاراجه جسونت سنګهـ ورولېږل.

* ۱۰۸۴ ق (۱۲۷۳ع):

دا قصیده یې په تخت کوټ کې د استوګنې پر وخت وویله:

پـــرورده کـــه دمغولـــو پـــه نمـــک یـــم
د اورنـــګ لـــه جـوره هـم لـه غرېـوه ډک یـم
د افغـــان پـــه ننـــګ مـــې وتړلـــه تـــوره
ننګیـــالی د زمـــانې خوشـــال خټـــک یـــم.

دا قصیده یې نظامپور نه د راتلو پر وخت وویله:

د فســـاد فکـــر مـــې نشـــته خـــدای حاضـــر دی
خپـــل ســـاعت بـــه تېـــروم عمـــر اخـــر دی
د چـــا زړه بـــه هســـې روغ پـــه دنیـــا نـــه وي
د خوشـــال خټـــک چـــې چـــاود ځنـــې خـــاطر دی.

* ۱۰۸۴ ق (۱۲۷۳ع):

په تیرا کې یې له دریاخان، تاتارخان، شابیک خان کواټي او ملک خواس خان سره لویه جرګه وشوه او پر نوښار یې د برید پرېکړه وکړه.

* ۱۰۸۵ ربیع الاول لومړۍ (۱۲۷۴ ع جون):

له بهرام سره یې بیا په دې جنګ ونښت چې بهرام د مهابت خان په لمسون غونښتل چې خان د چراټ په جنوب کې له توتکي نه وباسي، یاني مهابت خان به د بهرام پر ځای بیا مشري اشرف خان ته ورکړي، خو بهرام بریالی نه شو، البته خان له بهرام سره په ټولو نښتو کې سور مخ و.

* ۱۰۸۵ق/ د محرم وروستۍ ورځې (۱۲۷۴ع):

له خوړې نه د تیرا پر لور وخوځېد، د ربیع الاول پر لومړۍ ورځ د تیرا میدان ته رسېد.

* ۱۰۸۴ ق ربیع الاول ۱۵ (۱۲۷۴ ع جون):

د دریا خان افریدي د ورور تاتارخان فاتحې ته ورغی.

* ۱۰۸۵ ق د جمادی الثاني وروستۍ (۱۲۷۴ع):

په تیرا کې یې ځلور میاشتې پوره کېدونکې وې، چې د یوسفزیو د ملکانو (عبدال، طالي او اخترعلي) په بلنه د یوسفزیو پر لوري وخوځېد.

* ۱۰۸۵ ق د رجب وروستۍ (۱۲۷۴ع):

رستم ته لاړ او هلته یې په شپږو ورځو کې خپله ۹۱۹ بیته منظومه پښتو بازنامه ولیکله:

په نهه سوه اونولس بیته تم شوه
خاتمه ددې نظم په رستم شوه
زر پنځه اتیا کلونه د هجرت دي
د رجب ورځې اخر شوې نهایت دي
په لړم کې مې شروع بازنامه کړه
په شپږ ورځې مې تمامه په خامه کړه.

* ۱۰۸۴ ق ربیع الاول (۱۷۷۴ ع جون):
له خوړې نه د تیرا میدان ته ورسېد:
* **۱۰۸۵** د جمادی الثاني وروستی (۱۷۷۴ ع اکتوبر):
خان د راز علي او حسن علي په ملګرتیا او د اوښ سورو په بدرګه له تیرا نه یوسفزیو ته روان شو، په بازار کې له ایمل خان سره چې له تیرا نه یوسفزیو ته روان و، مخ شو، خان وایي چې سره کېناستو، خبرې مو سره وکړې، د جاروتو یې راته وویل، خو ما ورته وویل، چې که زه پوهېدلای، چې ته به راځې، نو درته ایسار شوی به وای، اېرېدیو ډېر ستنولم، خو ستون نه شوم، اپریدي مې رخصت کړل، د څخوبي پر لار د ایمل خان سرې راسره ډکې ته راغله، شپه مې هلته تېره کړه، سبا بېړۍ راغله، پکې پورې وتم، پر مومندو تېرېدو، ټولو ښه پښتونولي راسره کوله، مېلمستیا یې کوله، مومند مې ښه عالم ولید، خصوصاً نظرمومند عجب ځوان و، کمال خان یې ورور و، زما ډېر خوښ شو، ډېر ننګیالی مېړه و، د پنډیالۍ پر لار تر سیند پورې وتو، په ملاګوریو کې مو شپه کړه، د چنده په لار ټوټۍ او د ختکو سیمې ته راغلم.
* **۱۰۸۵** ق (۱۷۷۴ع):
خپله خاني یې اشرف خان ته وسپارله.
* ۱۰۸۲ ق جمادی الاول لومړۍ (**۱۷۷۵** ع می):
دمردان په شمال لوید یځ **۲۵** میلې کې، برمول ته لاړ او دا بولله یې وبولله:

بیـــا لـــه کومـــه راپیـــدا شـــو دا بهـــار
چـــې پـــه هـــر لـــوري یـــې ملـــک کړلـــو ګلـــزار
د دربیمـــــې خـــــور اول کـــــال د غفـــــو و
مـــا چـــې وې پـــه برمـــول کـــې دا اشـــعار.

* ۱۰۸۲ق د لوی اختر ورځ (۱۷۷۴ ع دسمبر):
د ګومبت په جنګ کې چې بنګښو ګټلی و، ژوبل شو، عبدالقادر خان هم ورسره په همدې جنګ کې ټپي شو، خان ددې جنګ انځور دا سې ايستلی دی:

همګـــي ځوانـــان زمـــا د زړه ارمـــان دي
پکـــې ببلـــه د عبـــدال تانـــده ځـــواني وه
د غلـــيم ســـره پـــه آس غـــاړه غـــړی شـــو
د عبـــدال د مړنتـــوب بخـــره کـــاني وه.

* ۱۰۸۲ق/ دربيمه خور/ جمادي الاول (۱۲۷۵ع اګست):
نظام زوی يې و مړ، چې تاريخي ماده او ويرنه يې خان دا وويله:

خدايـــه وبخښـــې نظـــام ځـــای يـــې جنـــت کـــړې
کـــه د پـــلار پـــه رضـــا شـــي ځنـــې رضـــا و
پـــه دربيمـــه خـــور کـــې ومـــړ کـــال ((غفـــو)) و
شـــپږ ويشـــت کالـــه يـــې د عمـــر وو برنـــا و

***

د نظـــام د غـــشي يـــو برابـــر نـــه دي
کـــه خوشـــال پـــه زړه خـــوړلي ډېـــر تاوکـــه
مګـــر زړه يـــې د هـــاتي وي چـــې زغمـــي يـــې
دا شـــيتې چـــې د خوشـــال پـــه زړه شـــوه لکـــه.

* ۱۰۸۲ دربيمه خور اوومه (۱۲۷۵ اګست):
ملک عبدال، اختر علي او طالي برول ته ننواتې ورغلل او د هر ډول مرستې لوز او ژمنه يې ورسره وکړه، د سوات د تګ بلنه يې هم ورکړه چې

خان وایي: ((زه هم د دوی په مصلحت دایم سوات لره روان یم، هر چې د خدای رضا شي، هغه به وشي))

✷ ۱۰۸۸ محرم (۱۶۷۷ مارچ):

د مغولي صوبه دار سید امیرخان خوافي د دوستۍ په ویار له څوترې نه پېښور ته د پښتنو او مغولو ترمنځ د سولې راوستو لپاره راغی، د شهزاده معظم شاه عالم هر کلی یې هم وکړ او دا غزله یې هم په پېښور کې وویله:

د بـــې ننګـــه پښـــتنو لـــه غمـــه مـــا
لویـــه پرېښـــوه ونیولـــه کمـــه مـــا
هـــاتي ځکـــه پـــه ســـرلوڼي تـــورې خـــاورې
چـــې خبـــر کـــړ د خوشـــال لـــه غمـــه مـــا.

✷ ۱۰۸۸ ق (۱۶۷۷ ع):

خان ددې کال د سولې او له هنده د شاه عالم د راتګ یادونه داسې کوي:

پـــه دا کـــال چـــې شـــاه عـــالم راغـــی لـــه هنـــده
صـــــلحه وشـــــوه دمغولـــــو د افغـــــان.

✷ ۱۰۸۸ محرم (۱۶۷۷ مارچ):

له امیر خان خوافي سره تر فتح اباده (دجلال اباد په لویدیځ کې) پورې ملګرتیا وکړه.

✷ ۱۰۸۸ق زمری (۱۶۷۷):

دا یې ددغه کال ویلې څلوریزه ده:

ســـږ کـــال چـــې کـــال د ((رحمـــت تـــم)) دی
بـــاران پـــه هـــر چرتـــه پـــه غـــره پـــه ســـم دی
پـــس لـــه شـــپږ میاشـــتو پـــه چنګـــابن شـــروع شـــو

په هره ورځې، تر نیم ضیغم(*) دی.

دا بولله یې هم پر همدغه کال وویله:

شپږ اووه میاشتې په هند په خراسان
چرته ونه شه په سم په غره باران
دا سږ کال چې یې تاریخ ((رحمت تم)) دی
په وګړي مبارک دی په هر شان.

(*) د زمري یا اسد میاشت

* ۱۰۸۸ زمری ۲۹ (۱۶۷۲ ع)
تر شپږ میاشتې وچکالۍ وروسته د مسلسل باران یادونه داسې کوي:
چې باران په جهان وشو پس له یاسه
فتح الباب و په تحویل د سرطان
د اسد تر نویشتمه ورځ په ورځ شي
په باران سره نهال شو درست جهان.

* ۱۰۸۸ ق (۱۶۷۲ع):
د خپلو مړو هلکانو (زامنو او لمسو) غم په همدې بولله کې داسې ژاړي:
ډېر زموږ د خپلخانې هلکان و مړل
داغ د زړه دی ((عبد الله)) د یحیی خان
په ((نیک نام)) پسې که زړه درانۀ چوي
د باکو خاطر خوشال شو په ((کامران))

* ۱۰۸۹ ق صفر د حمل دولسمه (۱۶۷۷ ع اپریل):
د ګرانۍ او وچکالۍ یاد په دې قطعه کې داسې کوي:
د نو روز په دولسم
میاشت صفر کال د غفط و
غله ګرانه کښت زبون شو
په عالم نازل خط و

* ۱۰۸۹ ق رمضان (۱۶۷۸ ع جون):
فالنامه یې نظم کړه.
* ۱۰۸۹ جمادی الاول اوومه (۱۶۷۸ ع جون):
سوات ته لاړ او اووه میاشتې هلته پاتې شو.
* ۱۰۸۹ ق د کمکي اختر ورځ (۱۶۷۸ ع فبروري)

د خپل فقهي اثر (فضلنامې) نظمول يې چې په روژه کې يې پيل کړي وو ، د اختر پر ورځ پای ته ورسول.

دا ســـــړ کـــــال چـــــې د غــــفط دی
يـــــو کـــــتاب مـــــې پـــــه نمـــــط دی
پـــــــه روژه کـــــــې الـــــــتيام شـــــه
د اخـتـــــــر پـــــــه ورځ تـــــــمام شـــــه

✷ ۱۰۹۰ق (۱۶۷۸ع):
ددې بې مطلعې بوللې د بوللو کال:

قســـــمت خـــــو چـــــارې راو کـــــړې
نـنـــــداره د درســـــت جـهـــــان شـــــوم
نـــــه ګـــــناه نـــــه مـــــې تـقصـــــير و
د بادشـــــاه پـــــه بنـــــد زنـــــدان شـــــوم
اوس زرنـــــوي کـــــال دهجـــــرت دی
چـــــې بـــــاني ددې بـيـــــان شـــــوم.

✷ (۱۰۹۰ ق رجب دربېمه (۱۶۷۹ ع دسمبر):
د کـواټ د ډوډي پـه جنـګ کـې يـې چـې د مغـولي لاسـپوڅو پـه لمسـون ونښت، د مغولو د پلوي بنګښو لښکرو ته ماته ورکړه، دا سوبه يې داسې انځورلې ده:

د اســـــد تحويـــــل زر يـــــو نـــــوي رجـــــب و
پـــــه دربېـــــيم د جنـــــګ اغـــــاز شـــــو دا کـــــلام
پـــــه غلـــــيم بانـــــدې دې هســـــې فـــــتح تـــــل وه
لکـــــه دا فـــــتح چـــــې وشـــــوه والســـــلام

* ۱۰۹۱ ق رمضان د میزان لومړی (۱۷۷۹ع سپتمبر)
دا قصیده یې وویله:

راشـــــه واوره د داســــــتان
نیـــــک و بـــــد پکــــې بیـــــان
د اویـــــا کلونـــــو اوس یـــــم
پـــــه دا مــــــاه رمضـــــان
کـــال زر یـــو نـــوي هجـــرت دی
هـــــم تحویـــــل دی د میـــــزان

دا قصیده یې هم پر همد غه کال په ((نړی)) (*) کې وبولله:

چـــې مـــې ولیـــده د خپلـــو زویـــو کـــار
زویـــه واړه ځګرخـــون دي د خپـــل پـــلار
د هجـــرت زر ســـل کلونـــه نـــه تـــرې کـــم
چـــې نـــړی کـــې مـــې اغـــاز کـــړه دا اشـــعار

* ۱۰۹۲ ق جمادی الاول پنځمه (۱۷۸۰ع - جون):
د اشرف خان پرځای یې بهرام خان ته مشري وسپارله.
* ۱۰۹۲ ق (۱۷۸۰ع):
ددې بې مطلعې بوللې یا قصیدې د بوللو کال:

زمـــا مـــــشران زویـــــه
چـــې یـــې کـــار شـــو امتحـــان
زر دوه نـــــوي د هـــــجرت
ګـــوره څـــه وکـــا اســـمان

* ۱۰۱۳ق / ۱۷۸۱ع:

(*) د یو کلي نوم

دا غــزل يــې د هــمدې کال وينا ده:

پارينـــه چـــارې چـــې ســــږ نــــه شتـــه خوشـــاله
دا د ســــږ چـــارې بـــه هـــم نـــه وي تـــر کالـــه
دا ســــږ کـــال چـــې دغفـــج دی چـــې غفـــد شـــي
اميـــدوار اوســـه لـــه بختـــه لـــه اقـــباله

✷ ۱۰۹۵ ق محرم (۱۲۸۳ د سمبر):

دا بولله يې وبولله:

زه د شـــعر پـــه کـــار هـــېڅ نـــه يـــم خوشـــال
ولـــې خـــدای مـــې کړپـــه غـــاړه دا مقـــال
نـــوې مياشـــت دمحـــرم غصـــه يـــې کـــال دی
پـــه غلـــيم مـــې غصـــه وورېـــژه دا کـــال
خدايـــه هـــومره مهلـــت ورکـــړې پـــه دنيـــا کـــې
چـــې کـــاږه کارونـــه ســـم کانـــدې خوشـــال

✷ ۱۰۹۵ ق (۱۲۸۳ ع):

پر دغه کال يې د پښتو اشعارو شمېره څلوېښت زرو ته ورسېده:

✷ ۱۰۹۵ ق شعبان (۱۲۸۳ ع):

د برات دلومړۍ شپې د خوب انځور داسې کوي:

شـــپه د بـــرات وه، يـــو خـــوب مـــې وليـــده
کـــال يـــې ((غصـــه)) دی هـــر کـــور مـــې ښـــه ليـــده
دوه تـــورې مـــاتې شـــوې، يـــوه مـــې روغـــه شـــوه
دويـــم صمصـــام مـــې پـــه رغېـــده وليـــده

✴ ۱۰۹۷ق (۱۲۸۵ع)

ددې کال د ټولنیزې وضعې انځورونه یې په دې بې مطلعې بوللې کې داسې کړې ده:

سږ کال چې دغواص دی
په هر لوري دي تبژن
د مرګ تبې یو ځپر دی
د ژوندون تبې بل ځپر

د خپل درویشت کلن ((بختناک)) زوی د مړینې یاد هم په همدې قصیده کې کوي:

بختناک په دوه هفتې شي
تر فاني جهانه سپر
ژوندی و درویشت کاله
زلمیتوب شه باندې زلېر

✴ ۱۰۹۸ ق (۱۲۸۵ ع):

ددې بوللې په ترڅ کې د ۱۰۹۷ کال له وبا نه د خلاصون او د خپل یوې مېرمنې د بختناک دمور، د یوه زوی ((بختناک)) او یوه لمسي (سرفراز) د ویر یاد داسې کوي:

د غواص د کال وبا
خدای یې مه راوله بیا
بختناک مې پکې ومړ
مور مې هم بو ته قضا
یو هلک یې و راپاتې

ورپســــــېِ شـــــه زر فنـــــا
ســــــــرفراز د ســــــعادت و
ښـــه لمســــی مـــــې و زېبــــا
پـــه دا کـــال لـــه مـــا قضـــا کـــړ
پـــــه ارمـــــان ارمـــــان جـــــدا
کـــــال حصـــغ شـــو وبـــا لاړه
هـــم عســــرت کـــړه راتــــه شـــا
یـــو خوشـــال دا دعـــا نــه کـــا
درســــت جهـــان کـــا دا دعـــا

✷ ۱۰۹۸ ق (۱۶۸۶ ع):
پر دغه کال یې یو زوی طاهرخان، مومند یو ختکو وواژه، (تاریخ مرصع ۱۲۵۱) یو یې لمسی د بهرام خان زوی معظم ومړ چې خان یې ویر په دې توګه کړی دی:

مـــا د معظـــم پـــه لیـــدو مینـــه ماتـــه نـــه کـــړه
څـــه د قضـــا رنـــځ و پـــه هفتـــه کـــې څـــه و څـــه شـــو
دریغـــه دریغـــه کـــه یـــې مـــرګ پـــه بدلېـــده وای
څـــو بـــه مـــې پـــرې ورکـــړل، ولـــې مـــرګ مېلمـــه د ده شـــه
ښـــه تـــاریخ یـــې راغـــی (بـــې بـــدل معظـــم)
خوشـــال دده نیکـــه دی، دنیکـــه یـــې داغ پـــه زړه شـــه

✷ ۱۰۹۹ ق شعبان (۱۶۸۸ ع جولای):
دېوان یې د اپریدیو په چانکوړ کې (د چراټ په جنوب لویدیځ کې) بشپړ شو.

✷ ۱۱۰۰ ق ربیع الثاني ۲۸ جمعه (۱۶۸۹ ع فبروري) شلمه د ۱۰۲۸ د کب لومړۍ.

زموږ ستر خان خوشال خان خټک اخر تر ۷۸ کاله سترې او نیمګړې ژوندانه وروسته د ژوند امانت د خپل حقیقي څښتن حضور ته وسپاره. (انا لله و انا الیه راجعون)

خان تر جامې بدلولو لږ دمخه هم د پښتنو بې ننګي په دغو ټکیو ژړله:

پښتــانه چــې بــې ننګــي کــا څــوک یــې څــه کــا
ګورســـتان لـــره بـــه درومـــو لـــه ارمانـــه.[1]

دویم څپرکی

د خوشال بابا اثار

خوشال بابا د ستر فکري نبوغ او ژور تخیل خاوند و. له خپلو ګڼو سیاسي او ټولنیزو بوختیاوو سره سره یې یوه شیبه هم قلم او کاغذ له ګوتو لرې نه کړ او له شمېره وتي اثار یې ولیکل.

کـه مـوږ د خوشـال سیاسـي او ټـولنیز ژونـد وڅېړو او د هغـه مبـارزې او مصروف ژوند ته نظر وکړو او بیا د هغه لیکلو اثارو ته پام وکړو، نو ویلای شو چې خوشال بابا د نړۍ د اسې یو ستر لیکوال دی چې د نړۍ هېڅ لیکوال هم په داسې یو سخت، تنګ او کړکېچن ټولنیز او سیاسي چاپېریال کې دومره اثار نه دي لیکلي.

ختیځپوه میجر راورټي انګریز د بابا د ټولو اثارو شمېر (۲۵۰) عنوانه ښودلی دی. کله چې د بابا نبوغ او تخیل ته ګورو، نو د راورټي خبره له مبالغې ډکه نه برېښي. د بابا د اثارو بله ارزښتمني په دې کې ده چې د ژوند بېلابېلو خواوو ته ځانګړې شوي او په هره خواکې په داسې ژور فکر لیکل شوي چې تر ده دمخه خو یې هېڅ ساری نه و آن تر ده وروسته هم، چا په هغو برخو کې داسې اثار نه دي پنځولي.

[1] محمد اصف صمیم، ګام پر ګام له خوشال سره، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه- جرمني، پېښور، ۱۳۷۸ل کال، ۳-۲۳مخونه

ښکار، سیاست، ادب، صحت، سفر، فلسفه، تصوف، عرفان، مبارزه، ښوونه او روزنه، ټولنپوهنه او د ژوند نورې خواوې، ټولې په کې رانغاړل شوې دي. د خوشال بابا ټول لیکل شوي اثار تراوسه پورې لاسته نه دي راغلي، خو د وخت په تېرېدو سره کېدی شي نور اثار یې هم لاسته راشي. موږ به دلته د بابا هغه اثار معرفي کړو چې تراوسه لاسته راغلي او یا یې یوه برخه د څېړونکو تر ګوتو شوې ده:

الف- د بابا منظوم اثار

۱- دېوان خوشال خان ختک:

دا دېوان د ډاکتر ایچ ډبلیو بیلیو په سمون، اوډون او د سلطان بخشي داروغه په اهتمام د پېښور چلخانې په چاپخونه کې پر ۱۸۶۹ یا ۱۸۷۰ کال چاپ شوی دی. (۲۰۸) مخه لري، بشپړ دېوان نه دی، خو د خوشال د کلام د هرې برخې بېلګې لري.

دېوان خوشال خان ختک:

په ۱۲۸ مخونو کې د لاهور په کریمي چاپخونه کې چاپ شوی دی. د چاپ نېټه یې څرګنده نه ده، خو داسې ښکاري چې تر ۱۹۲۰ کال وروسته چاپ شوی دی.

دېوان خوشال خان ختک بزبان افغاني و فارسي:

دا د خوشال خان ختک د کلام منتخب دی، چې دوه برخې لري؛ لومړۍ برخه یې ۵۲ مخه لري او دویمه برخه یې ۱۲۸ مخه ده. د دېوان د منتخباتو اهتمام د پېښور د قصه خوانۍ بازار د کتاب سوداګر کهرک سنګهـ له خوا شوی دی. په دې انتخاب کې غزلونه، قصیدې، قطعې او څه رباعي هم راغلي دي. دا منتخب د ډاکتر ایچ ډبلیو بیلیو له دېوان څخه راچاپ شوی او بیا چاپ شوی دی.

دېوان خوشال ختک بزبان افغاني و فارسي:

د خوشال بابا د کلام دا ټولګه هغه ټولګه ده، چې د سلطان بخش داروغه په اهتمام چاپ شوی و او پر ۱۹۲۹ کال د حاجي عبدالرحمن په غوښتنه د مولانا عبدالمجید افغاني په مقدمه یو ځل بیا په ۲۰۸ مخونو کې چاپ شو.

د خوشال مرغلرې:

د بابا د کلام دا ټولګه چې غزلونه، قصيدې، قطعې، رباعي او نور شعري شکلونه په کې راغلي، د علامه عبدالحی حبيبي په هڅه او زيار پر ۱۳۱۷ ل ۱۹۳۸م کال په کندهار کې چاپ شوې ده، دا ټولګه ۱۱۲۸ مخه لري.

کليات خوشال خان خټک:

په دې کتاب کې د خوشال بابا غزلونه، قصيدې، قطعې او نور متفرقه شعرونه راغلي دي. تکړه څېړونکي دوست محمد کامل مومند پرې حاشيه او سريزه ليکلې ده. دا کتاب پر ۱۳۷۱هـ ق ۱۹۵۲م کال د اداره اشاعت سرحد له خوا چاپ شوی او همدا کتاب دويم ځل پر ۱۹۶۰ کال بيا چاپ شوی دی.

د خوشال خان خټک کليات لومړی ټوک:

د خوشال بابا د شعرونو دا کليات پر ۱۹۷۹ (۱۳۵۷) کال د بابا د درې سوه يم تلين په درناوي، د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ شوی دی. د بابا (۹۱۰) غزلونه په کې خوندي شوي او (۵۱۹) مخونو کې چاپ شوی دی. دا کتاب پر ۱۹۸۰ کال بيا چاپ شوی او پر دواړو چاپونو يې ډاکتر ګل محمد نورزي او محمد صديق روهي سريزې ليکلې دي.

منتخبات خوشال:

د پېښور پښتو اکېډمي، پر ۱۹۵۲م کال په ۳۲۰ مخونو کې چاپ کړی دی. سيد انورالحق يې په نثر، اردو ژباړه هم کړې ده.

کليات خوشال خان خټک:

په دې کتاب کې د بابا غزلونه راغلي دي، شېرشاه ترخوي ترتيب کړی، سريزه يې پرې هم ليکلې ده، د (۱۹۸۵)يا (۱۹۸۶) کال په پيل کې عظيم پبلشنګ هاوس پېښور کې چاپ کړی دی. د مخونو شمېر يې (۳۷۶) دی.

ارمغان خوشال:

د بابا د شعرونو دا کتاب سيد رسول رسا ترتيب کړی او يوه اوږده سريزه يې هم پرې ليکلې ده. دا کليات تر ټولو لوی دی، چې فضل نامه، بازنامه او

سواتنامه نامه هم په کې دي او پر **۱۹۲۴**م کال په پېښور کې چاپ شوی دی، د مخونو شمېر يې (۱۱۷۷) دی.

د خوشال رباعيات:

په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا په ۱۹۷۰م کال چاپ شوی، چې (۲۹۹) مخونه لري.

۲- د خوشال خټک کليات دويم ټوک:

دا اثر پر ۱۳۷۰ل کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا په کابل کې خپور شوی او د خوشال بابا يو شمېر داسې غزلونه، قصيدې او نور شعرونه په کې راغلي، چې په لومړي ټوک کې نه شته.

۳- بازنامه:

دا کتاب په مثنوي فورم کې ليکل شوی او د ليکلو کال يې **۱۰۸۵**هـ ق دی. دا کتاب پر **۱۹۵۳**م کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی او **۲۷** مخونه لري. پوهاند صديق الله رښتين پرې حاشيه ليکلې او سمون يې کړی دی. په کتاب کې د بازونو د روزنې، پالنې او د رنځونو علاج په باب معلومات راغلي دي. دا کتاب د همېش خليل په حاشيه او سمون پر **۱۹۸۵**م کال د خوشال ريسرچ سيل له خوا هم چاپ شوی دی.

۳- سوات نامه:

دا هم د بابا يوه مثنوي ده، چې پر ۱۰۸۲ هـ ق کال ليکل شوې او د سوات د سيمې جغرافيايي، ټولنيز او کلتوري حال په کې بيان شوی دی. دا کتاب دخوشال د درې سوم تلين په مناسبت په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی. استاد عبدالحی حبيبي پرې سريزه ليکلې ده، د پېښور د اسلاميه کالج د انګريزي ژبې پروفيسور شکيل احمد، سوات نامه په انګريزي ژباړلې او حاشيه يې پرې ليکلې ده، چې پېښور پوهنتون ورته پرې د (ايم فل) ډګري ورکړې ده. سواتنامه د همېش خليل په سريزه پر ۱۹۸۲م کال خوشال ادبي و ثقافتي جرګې اکوړه خټک له خوا چاپ شوې ده.

سوا تنامه په تاریخ مرصع کې هم راغلې او ارمغان خوشال کې هم چاپ شوې ده.

۴- فضل نامه:

دا کتاب هم په مثنوي فورم کې لیکل شوی دی. د لیک نېټه یې **۱۰۸۹**هـ ق کال دی. فقهي مسایل په کې څېړل شوي دي. یو څه برخه په کې د طب په باب هم شته. دا کتاب پر **۱۹۵۲**م کال د محمد عبدالشکور په سریزه د اداره اشاعت سرحد پېښور له خوا چاپ شوی دی. اصل متن یې (**۲۵۰**) مخه دی.

۵- طب نامه:

دا کتاب هم په لنډ بحر په مثنوي فورم کې لیکل شوی او د بابا د **۲۸۲** تلین په مناسبت په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی. دا کتاب بیا د همېش خلیل په حاشیه، لټون او سمون په پېښور کې خوشال ادبي جرګې اکوړې چاپ کړی دی او بل ځل بیا د میا تقویم الحق کاکاخېل په سمون د خوشال ریسرچ سیل له خوا پر **۱۹۸۵** کال چاپ شوی دی. طب نامه په نظم لیکل شوې او طبي مسایل په کې څېړل شوي دي.

۶- اخلاق نامه:

دا هم یوه مثنوي ده چې حمد و نعت، مذهبي او اخلاقي مسایل په کې راغلي دي. دا کتاب لومړی ځل پر ۱۹۸۱م کال د پېښور پوهنتون د پاکستان د مطالعاتو مرکز له خوا په پاکستان مجله کې چاپ شوی دی.

دا اثر (**۱۷۲**) مخه لري. همېش خلیل یې لټون او سمون کړی. دا کتاب په جلا بڼه، د قامي مکتب پېښور له خوا هم چاپ شوی دی. اخلاقنامه وروستي ځل د حبیب الله رفیع په سریزه، سمون او سپړنو پر ۱۳۸۰ل کال په ۱۲۷ مخونو کې په لاهور کې چاپ شوې ده.

۷- فراق نامه:

دا هم منظوم اثر دی، بنه یې زیاتره د مثنوي ده. د خوشال بابا د زندان د شپو ورځو اثر دی. دا کتاب لومړی ځل پر ۱۹۸۲ کال د پېښور پوهنتون د پاکستان د مطالعاتو مرکز له خوا په پاکستان مجله کې چاپ شوی او بل په ځانګړي ډول د همېش خلیل په سمون، لمنلیکونو هڅه او هاند دقامي مکتبه پېښور له خوا پر ۱۹۸۳ کال چاپ شوی دی.

فراقنامه په کابل کې هم پر ۱۳۲۳ل کال چاپ شوې ده. خو درېیم ځل پر ۱۳۸۰ل کال د سرمحقق زلمي هېوادمل په سریزه، سمون او تعلیقاتو د پښتون کور له خوا د (۵۰۰) ټوکو په شمېر په ۲۱۷ مخونو کې چاپ شوې ده.

۸- فالنامه:

دا کتاب د فال کتلو او د هغې په پوهې پورې اړه لري. د حبیب الله رفیع په سمون د خوشال ریسرچ سیل له خوا پر ۱۹۸۵ کال چاپ شوې او (۸۲) مخونه لري. دا اثر دویم ځل د همدې لیکوال له خوا د پښتني فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنې په لګښت پر ۱۳۸۰ل کال په لاهور کې چاپ شوی دی. دا اثر د مثنوي په فورم کې لیکل شوی دی.

۹- نام حق:

نام حق د خوشال بابا هغه اثر دی چې د فارسي له (پنج ګنج) څخه ترجمه شوی دی. خوشال بابا دا ژباړه په ۱۰۶۲ه کال کې بشپړ کړې ده. په دې اثر کې ځینې دیني مسایل لکه روژه، لمونځ او د هغو فرایض تشریح شوي دي. دا اثر د همېش خلیل په سریزه په ۴۰ مخونو کې په پېښور کې پر ۱۹۹۲ کال چاپ شوی دی.

ب- د بابا منثور اثار

خوشال بابا د خپلو ډېرو منظومو اثارو تر څنګ، کڼ شمېر منثور اثار هم لري، چې د ژوندانه پر بېلابېلو خواوو رڼا اچوي، دلته يې هغه اثار معرفي کوو چې د زمانې له بادونو او ګردونو خوندي پاتې او يا يې څېړونکو او خوشالپوهانو ته ځرک معلوم دی:

۱- دستار نامه:

د بابا د نثر کتاب دی چې په رنتهبور زندان کې يې د اسارت په ورځو شپو کې ليکلی او لومړی ځل پر ۱۳۷۱ هـ ق، **۱۹۵۲**م کال د اداره اشاعت سرحد پېښور له خوا چاپ شوی دی. عبدالشکور صاحب پرې سريزه ليکلې ، سمندرخان سمندر او دوست محمد کامل مومند يې پېژندنه کړې ده. دا کتاب پر **۱۳۴۵**ل - **۱۹۶۶**م کال په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا هم چاپ شوی، چې پوهاند صديق الله رښتين پرې سريزه ليکلې ده. د پېښور چاپ اصل متن **۲۷۸** مخه او د کابل چاپ **۱۴۵** مخه دی. د دستارنامې اردو ژبې ژباړه طاهر غزنوي کړې ده او پر ۱۹۸۰م کال پښتو اکېډيمۍ پېښور چاپ کړې ده.

۲- زنځيري يا خط نامه:

دا د ليک يو ډول دی چې د بابا له کورنۍ سره اړه لري. دا کتاب د حبيب الله رفيع په حاشيه او هڅه د خوشال ريسرچ سيل پېښور له خوا پر **۱۹۸۵** کال په **۱۷۲** مخونو کې چاپ شوی دی.

۳- هدايه:

له عربي ژبې څخه فقهي مسايلو په باب د بابا نثري ژباړه ده چې ديني مسايل پکې څېړل شوي دي.

۴- بياض:

په نثر کې د خوشال یو ډېر ښه اثر دی. ځینې تاریخي برخې هم لري، چې افضل خټک په تاریخ مرصع کې نقل کړي دي.

۵- فرخ نامه:

د تورې او قلم بحث دی چې تراوسه چاپ شوی نه دی.

۶- ائینه:

دا هم یو دیني کتاب دی چې تراوسه چاپ شوی نه دی.

۷- خټکنامه:

د خوشال بابا بل اثر دی چې د خټکو د اصل و نسب په باب معلومات په کې راغلي دي. دا لیکنه په تاریخ مرصع کې هم راغلې او افضل خان خټک هم پرې خپل نظر ورکړی دی. د بابا دا اثر په مستقل ډول پر ۱۳۸۰ل کال د حبیب الله رفیع په سریزه د پښتني فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنې له خوا په لاهور کې چاپ شوی دی. (۳۹) مخه لري.

۸- نسبنامه:

نسبنامه د خوشال خان خټک بل اثر دی چې افضل خان خټک په تاریخ مرصع کې راوړی او ځای پر ځای یې خپل نظر او فکر هم په کې ګډ کړی دی. دا اثر په مستقل ډول د حبیب الله رفیع په سریزه، سمون او سپړنه پر ۱۳۸۰ل کال د پښتني فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنې له خوا په لاهور کې چاپ شوی او د ټولو مخونو شمېر یې (۲۹) دی. په دې کتاب کې خان د خپلې کورنۍ پېژند نه کړې ده.

۹- ساعتنامه:

د خوشال بابا یو بل ډېر کوچنی او منثور اثر ګڼل شوی، چې حبیب الله رفیع پرې سریزه لیکلې او سمون یې کړی. په دې اثر کې د ساعت او وخت او سفر په باب لنډ معلومات راغلي دي. دا اثر له سمون، بشپړتیا او سریزې سره ټول (۲۰) مخه لري او پر ۱۳۸۰ل کال د پښتني فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنې له خوا د لاهور په ملت چاپخونه کې چاپ شوی دی.

۱۰- هندو کوهنامه:

د خوشال بابا یو منثور یونلیک دی، چې د دده دوو جګړهییزو سفرونو بیان کوي. ددې یونلیک متن هم له تاریخ مرصع څخه را اخیستل شوی، دا کتاب د پښتني فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنې له خوا د لاهور په ملت چاپخونه کې پر ۱۳۸۰ ل کال چاپ شوی او سریزو سره (**۲۵**) مخه لري.

۱۱- وصیتنامه:

د خوشال بابا یوه بله لیکنه ده چې په تاریخ مرصع کې د هغه لمسي افضل خان خټک خوندي کړې ده. دا لیکنه په مستقل ډول د حبیب الله رفیع په سریزه پر ۱۳۸۰ ل کال په لاهور کې په ملت چاپخونه کې چاپ شوې ده. د کتاب لګښت د پښتني فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنې له خوا برابر شوی او د سریزو په ګډون یې د مخونو ټول شمېر (۱۷) ته رسېږي. په دې لیکنه کې خوشال بابا خپلو زامنو او لمسو ته له نورو سره د چلند او سلوک په باب نصیحتونه کوي.

درېيم ځپرکی

د خوشال بابا د اند ځينې خواوې

خوشال بابا د علم او تفکر يو کان دی، هر څوک چې پر خوشال څېړنه کوي، نو دده د فکر ژورليد ته متوجه کېږي، د ژوند يو ډګر هم د بابا د فکر له پلوشو تياره پاتې شوی نه دی، خو د بابا د فکر د ټولو خواوو څېړنه، کتاب نه، کتابونو ته اړتيا لري، موږ به دلته په ډېر لنډيز او چاڼېز ډول د بابا د فکر ځينو خواوو ته نغوته وکړو:

صوفي خوشال

کله چې څوک د خوشال بابا د شعرونو ظاهري ښکلا او خپله د بابا رندانه او شاعرانه مزاج ته ګوري، نو داسې يو شخصيت يې په ذهن کې تداعي کېږي چې خوشال داسې يو رند، مست، ازاد او باغي شاعر دی، چې يوازې د ښکلا په ميو مست دی او نور نو د ژوند د اسرارو تل ته نه دی ښکته شوی او د معرفت په خوږلنيو کې يې خپل روح نه دی لمبولای، خو کله چې د بابا د کلام په سمندر کې اوږد سفر وکړي، نو بيا ورته معلومېږي چې د بابا د فکر په سمندر او د تخيل په اسمان کې د معرفت څومره مرغلرې او څومره ستوري ىلېږي، کله چې موږ د بابا صوفيانه کلام ته پام کوو، نو يو داسې بشپړ صوفي زموږ په نظر راځي چې له عبادت او رياضيت پرته يې بل هېڅ کار نه دی کړی. هغه د خدای معرفت د بنده لويه نېکمرغي ګڼي او هغه چا ته چې خدای پاک دا ځواک ورکړی وي، هغه د خدای خاص خاص بنده ګڼي. دی وايي که انسان غواړي چې هغه لوی نقاش (خدایﷻ) وپېژني نو به دا وي چې خپل ځان وپېژني، چې څنګه او چا جوړ کړی يم، لکه يو انځورګر چې يو انځور جوړ کړي او پر دېوال يې وځړوي، نو خلک بيا ټول دهغه انځورګر صفتونه پيل کړي ، دغسې چې خدای(ج) په خپل کرم او پوهې انسان جوړ

کړی، باید موږ متوجه شو او د همدې انسان پېژندنې له لارې خپل رب او اصلي نقاش وپېژنو. بابا په خپل یو کلام کې وایي:

صــورتګر چــې ښــه صــورت پــه د پــوال ســاز کــا
کـــل عـــالم پـــه صـــفت ژبـــان د راز کـــا
د هغـــه نقـــاش پـــه صـــنع نظـــر نـــه کـــا
چــې لــه څــه څــاڅکي نــه دا نقــش و طــراز کــا
ســترګې، وروځــې، پــوزه نــور کېــږدي پــه مــخ کــې
غــاښ و شــونډې، ژبــه، خولــه ســره پــرداز کــا
یــو ســر بــل ســر پــه ســر جــوړ کــا دوه غوږونــه
چـــې پـــه دواړو اورېدنـــه د اواز کـــا
بنــد پــه بنــد د لاســو ګــوتې و بلــه کېــږدي
ســر ترپایــه درســت صــورت ســره یــو رازکــا
کــه څــوک زرکتابــه وکښــي لــه دې بابــه
کــه پــه کښــل شــي زر بــه نــور پســې اغــاز کــا
هــر وېښــته چــې پــه صــورت بانــدې لیــده شــي
کــه پــرې ځیــر شــې د شــناخت ور بــه درتــه وازکــا
خــاص بنــده د خــدای هغــه ګڼــه خوشــاله
چــې د ځــان پــه معرفــت یــې ســرفراز کــا[1]

د تصوف ډېر تعریفونه شوي دي، چا ورته د فاضله اخلاقو او چا ورته د رباني عشق حصول ویلی دی، څوک وایي چې له لوی خدای(ج) سره د مانا او معاملې ساتل تصوف دی. شیخ عبدالقادر جیلاني وایي چې د خدای(ج) او

---

[1] د خوشال ختیک کلیات، لومړی ټوک، د علومو اکاډمی، ۱۳۵۸ل کال، ۱مخ

بنده ترمنځ چې کوم حجابونه دي د هغو لرې کول تصوف دی، حمزه بابا وايي: ((دانسانیت له عنصر نه د حیوانیت او ملکیت تسلط پورته کول او دا دواړه د انسانیت تابع کول تصوف دی)).

هر صوفي چې کله د تصوف لاره نیسي، نو یو استاد ته اړتیا لري، چې د تصوف په اصطلاح کې ورته شیخ ، مرشد او پیر وایي، چې پرته له هغو ورته په دې لاره تګ ډېر ګران او له خطره ډک وي. خوشال بابا هم همداسې یو مرشد درلود ، دی د حضرت شیخ رحمکار کاکا مرید و لکه چې وايي:

((طریقت کې مقلد د شیخ رحمکار یم))

او په یو بل ځای کې ترې مرستې غواړي:

د خوشال تکیه په خدای ده بیا په تا ده رحمکاره

د تصوف له مخې که یو انسان د خدای(ج) د ټولو صفاتو هنداره وي، خو یو صفت يې دا هم دی چې هغه مرکزي حیثیت او د نورو ټولو صفتونو لپاره د محور حکم لري او هغه د انسان د تخلیق منشا ده چې مرکزي صفت لري.

په تصوف کې لومړی درجه د فنا فی الشیخ ده او هر کله چې دا فنا حاصله شي نو بیا سالک د فنا فی رسول مرحلې ته تیار شي او له دې مرحلې نه بیا د فنا فی الله او په پای کې بیا د بقا بالله مرتبه حاصلوي، چې د سالک ژوند ومري. خوشال وايي:

زه هاله د عاقبت ناوې قبول کړم

چې يې خپله تمنا ورکړه په مهر

تر هغه چې انسان په خپل فطرت غالب نه شي، هغه پر خپل وجود نه شي واکمنېدلای، د کائیناتو تسخیر خو لا ډېره ګرانه خبره ده.

خوشال وايي:

بیا هاله د یګانګۍ له حاله لاف کړه
ته د غیرو اندېښنې له زړه خارج کړه
***
ترې په سل رنګه ګلونه شګفته شي
هر سړی چې خاکساري واخلي ځان خاک کا
***
چې دې زړه هغه به وويني خوشاله
خو يوه قطره که تېر شي تر درخته
***
تر مطلوبه پورې شرط د رسېدو دی
که تمامه لار په وينو شي الوده
***
نور څه نه شته لاندې باندې
واړه دی دی چې څه کاندي
***
يو وهم که څه دي چې په خلکو باندې پېښ شو
دنيا دنيا هېڅ نشته که نمود که نا نموده
***
مخ د يار له خط و خاله مستغني دی
د غني وي هر اسباب له خپله کوره

د خوشال په شعرونو کې د تصوف دواړه برخې (وجودي) او (شهودي) تر سترګو کېږي او د دواړو ښودنه يې کړې ده.

جدايي نشته وصال ځينې بعد وهم وخيال دی
له هغه چې هم خانه وم هم خانه يم لا تراوسه
هغه شان له خپله ياره بې وکيله بې ريباره

زه خوشال چې یګانه وم یګانه یم لا تراوسه

***

یار مې هسې رنګه ځای ونیو په سترګو
چې د هر لوري ته ګورم واړه دی دی

***

خدای یو هسې فکر راکړ   چې یې ملک راته رڼا کړ
چې په ملک په ملکوت دی   پرې خبر یې زړه زما کړ
په اعلی په اسفل واړه   راښکاره یې هر اشیا کړ
که په نورو توره شپه ده   په خوشال یې سپین سبا کړ

٤٩

یار د ما څه په کور دننه ناست و
زه بې روحه ګرځېدم دده په مرسته

***

یار په هر لوري جلوه کا ورته ګوره
که دې نه دي د لیدلو سترګې پټې

***

که دې سترګې د عرفان شته مبارک شه
د ګلزار په ننداره چې استقلال کړې

***

یو مې بیامونд په هر څه کې
چې مې وکړ د زړه سیر

***

ذرې ته چې داسې برېښې منوره
که پوهېږې دا برېښنا دې ده له لمره

شاعر خوشال

د خوشال بابا د ليکوالۍ زياته برخه د هغه شاعري ده، چې ده ورته د خپل ژوند (**۵۸**) کلونه وقف کړي وو. خوشال د خپل ژوند په دې (**۵۸**) کلن ادبي بهير کې تر (**۲۵۰**) عنوانو زيات اثار وليکل، چې زياته برخه يې منظوم اثار وو. بابا په خپل دې منظوم کلام کې د ژوند د بېلابېلو خواو منځپانگه خوندي کړې ده.

خوشال په شل کلنۍ کې پر شعر ويلو پيل کړ او لومړنی شعر يې پر (۱۰۴۲ق (۱۲۳۰) ميلادي کال وو ايه چې داسې پيلېږي:

عقـــل ســـل د مصـــلحت بندونـــه جـــوړ کـــا
چـــې د عشـــق ســـيلاب پـــرې راشـــي واړه نـــوړ کـــا

خوشال بابا د خپلې شاعرۍ له پيله بيا تر پايه پورې په بېلابېلو شعري فورمونو کې شعرونه وليکل چې په هغو کې قصيده، غزل، مستزاد، قطعه، رباعي او نور بېلابېل فورمونه شامل دي.

بابا په پښتو شاعرۍ کې د نوې پښتو شاعرۍ بنسټونه کېښودل، د پښتو د شعر مانۍ يې ودانې کړې او کله چې يې پښتو شاعري پيلوله نو دا ژمنه او وړاندوهنه يې هم ورسره کړې وه چې:

د پښتو ژبه به اوس په آب وتاب شي
ما خوشال چې په پښتو شعر بيان کړ

کله چې خوشال بابا د پښتو شاعرۍ عزم وکړ، نو بيا يې ټول شاعران هم وتلل، د هغو نيمگړتياوو ته يې گوته ونيوله او دا يې هم وويل چې پښتو شاعري تر ده پخوا په تول تللې نه وه؛ وزن، بحر او عروض يې معلوم نه وو او دا ټول ورته ده جوړ کړل.

يو په حال او په ماضي کې هسې نه و
چې ښکاره يې د خبرو راته خوند کړ
د ميرزا دېوان مې ومانده په ګوډي
مسخره مې ارزانې خويشکی زمند کړ
که دولت و که واصل و که دا نور وو
په خبرو مې د هر يوه ريشخند کړ
کلمې مې ورته سازې کړې د قندو
د وربشو په ډوډۍ به چې يې شخوند کړ

***

کله چې د خوشال بابا شاعري وغوړېده، نو هنګامې يې لور پر لور خورې شوې.

بندوبست د پښتو شعر ما پيدا کړ
ګڼه شعر د پښتو و غير سيال
نه يې وزن نه تقطيع نه يې عروض وو
دوه مصرع يې د ضعيف بحر دوه تال
د غزل يې نه مقطع نه يې مطلع وه
نه صفت نه يې تشبيه نه يې مثال
ګلستان زما د نظم شګفته شو
پرې وهي شيدا بلبله پروبال
ګلدستې يې لور په لورپه ملک خورې شوې
تر کابله تر کشميره تر بنګال

خوشال خټک د خپلې دورې د کلتور او ثقافت يو ځلاند ستوری و او د خپلې زمانې د ډېرو علومو او څانګو په باب يې زيات معلومات په خپله شاعرۍ کې بيان کړي دي. اوس که څوک وغواړي چې د خوشال خټک اشعار ترجمه کړي، نو بايد دايرة المعارف يې تر څنګ وي، ځکه چې د

ترجمان لپاره نه یوازې په شاعرۍ، تاریخ، حقوق، اسلامپوهنه او جنګي مهارتونو کې معلومات په کار دي، هغه باید پر فلسفه، بیولوژي، ښکارپېژندنه او د نورو علومو په څانګه کې هم معلومات ولري. بابا وایي:

درست دېوان مې لکه باغ د علم ګنج دی
پــه کــې هـر رنګه ګلونه هر نهال

خوشال بابا سره له دې چې پر عربي، فارسي او ځینو نورو ژبو پوهېده او په پارسي کې خو یې ښه شاعري هم کړې ده، خو د خپل ژور ملي شعور له مخې یې پښتو شاعري ډېره زیاته خوښېږي ، نو ځکه خو وایي:

پارسي شعر مې هم زده
سلیقه لـرم د دواړه
پـښتو شعر مې خوښ کړ
هر څوک خپل ګڼي ښاغلی

نو ځکه خو یې بیا د پښتو شاعرۍ عروج ته ملا وتړله او هغه یې ډېره لوړه کړه:

پــه وزن پــه مضـمون پــه نزاکــت هــم پــه تشــبیه کــې
پښــتو ویــــل مـــې عــــین تــر پارســـي دي رســـولي
***
هــــر کــــلام مـــې واردات دي یـــا ایهــــام دي
چــې مـــوزون مـــې پـــه تقطـــع د بحـــر بنـــد کـــړ
پـــــه تـــــازه مضــــمون د پښـــــتو شــــعر
پـــــه معنــــی مـــــې د شـــــېراز او د خجنـــــد کــــړ

خوشال بابا د شعر یو ناپایه سرچینه لرله چې دده د ځوانۍ له کلونو دا چینه را وخوټېدله او بیا دده د عمر ترپایه پورې همداسې رڼه او بهانده

پاتې شوه، د عمر يې لا ځو کلونه پاتې وو چې د خپل دېوان بيتونه يې سره حساب کړل او تر (۴۰) زرو پورته شول.

د دېوان مې که بيت بيت سره حساب کړې
تـر څـلوېښتو زرو به تېر شي په سر کال

خوشال بابا د يو اور ژبي شاعر او ليکوال په توګه پر خپله ژبه داسې واکمن و چې له کلمو څخه يې شات ونبات جوړولای شول. د ژبې پر جوړښت او د نظم او قافيې پر فن دومره برلاسی او واکمن و چې ډېر تاريخي، طبي، ټولنيز، سياسي او نور مسايل يې د نظم په تارپېيلای شول، ځکه خو يې که فراقنامه هم ليکله، نو په نظم کې يې اچوله، که بازنامه هم، طبنامه او سواتنامه هم داسې او همدارنګه نور بېلابېل منظوم اثار.

لنډه دا چې که موږ د دنيا له هر شاعر سره د خوشال بابا شاعري پرتله کوو، نو څومره مانيزه رنګارنګي چې د بابا په کلام کې خوندي ده، دنړۍ د هېڅ شاعر په کلام کې نه ليدل کېږي. د هغو اکثرو کې يوه مانيزه برخه رانغاړل شوې ده، يا به تصوف وي يا به رزم وي يابه بزم وي او يا به نور څه، خو د بابا په کلام کې دا ټولې رنګارنګۍ شته، نو ځکه خو يو ايراني ليکوال ويلي دي:

((که چېرې فردوسي په رزمي، حافظ په غنايي او سعدي په تصوفي يا عرفاني برخه کې سره يوځای کړو، نو يو خوشال خټک ځنې جوړېږي.))

ددې خبرې مانا دا ده چې خوشال داسې يو څو اړخيز شخصيت دی چې يوازې په شاعرۍ کې يې د ژوند څو خواوې رانغاړلي دي او دده د کار او مبارزې اند و ژوند نورې برخې خو لا پرځای پرېږده.

فلسفي خوشال

کله چې څوک د خوشال څو اړخيز شخصيت مطالعه کوي، نو هر اړخ يې چې مطالعه کوي، په پيل کې ورسره داسې فکر پيدا کېږي، چې خوشال به يوازې په همدې اړخ کې دومره رسېدلی وي او بس. خو کله چې ورته ځير شي په هره برخه کې د پوره فکر او نظر خاوند دی او خبره يې د کاڼي کرښه ده. د خوشال فلسفي خوا هم همداسې ده، کله چې د خوشال په اشعارو او کلام کې د هغه ژور فلسفي ليد ته متوجه کېږو، نو هلته مو يو ستر او ژور فلسفي خوشال تر سترګو کېږي، چې ژوندني مسايل يې تر رياليستي دايرې اخوا په يو فلسفي نظر څېړلي دي.

د خوشال خان فلسفي اند دومره ژور دی چې ((علامه اقبال د خوشال خټک له اثارو نه ګټه پورته کړې او د خودۍ فلسفه يې د خوشال خان له افکارو نه اخيستې ده چې هېڅوک ترې د انکار کولو مجال نه لري. علامه مرحوم په خپلو اثارو کې د خان بابا افکار د بل مشعل په توګه ګڼلي دي او د خوشال خان د ملي وحدت نظريه يې په دې ډول څرګنده کړه، چې ((بايد قبايل د ملت په وحدت کې ورک شي؛ ای ملګريه راشه چې د زړه خبره درته وکړم، د خوشال خان هغه قبر هم د ځان لپاره خوښ نه دی چې د مغولو د آسونو ګرد پرې پرېوتی وي.))

د فلسفې يو تعريف دا هم دی: ((څه چې د انسان په ماحول او فضا کې موجود وي او حواس يې درک کولای شي، انسان د هغوی په باب فکر کوي او حکم پرې لګوي.))

همدغه فکر او سوچ خوشال بابا ته هم په مخه ورغلی او ويلي يې دي:

ما چې نظر وکړ په ذرات په موجودات
ګول په جهان راغلم ترې به ګول درومم هیهات
یو څادر ترمیان وي فهم پاتې شي له کاره
دا هومره کیسې هومره ادراک د سموات
هېڅ نبي ولي یې درست اسرار موندلی نه دی
لویه کارخانه ده که وګورې کاینات

عقل چې ډېر الوت وکړي او د کاینات د راز په لټون کې خپلې انتها ته ورسېږي، نو له مادیت نه ماورا له هر څیز نه انکاري شي، ځکه چې تر خپل حد نه پورته الوت ممکن نه وي، دلته فلسفه په ټپربډو شي او د انسان خیالات چې هر څه وي دا دي چې کاینات یو بې منعقده څیز دی، په اتفاق سره پیدا شوي دي او په اضطراري ډول لګیا دی کار کوي، هېڅ غایه او مقصد نه لري، انسان د سارتر په وینا په فضا کې غورځېدلی خو غورځوونکی یې نه شته، نو شاید خوشال خان ته هم دا سوچ ورغلی وي او ویلي یې دي:

دا عالم ریګ روان دی که یې ګورې
خو هم هسې سره اوړي لاندې باندې

خو انسان د یو څیز تر کتنې او مشاهدې وروسته له هغه څیز څخه انکار کولای نه شي، یانې دا چې هغه شیان چې تر ایجاد دمخه یې نه منل، تر ایجاد وروسته یې مني.

خوشال بابا هم د عقل د الوت په پای کې چې د عقل واګې یې د انسان روح ته حواله کړې، نو د یقین رڼا یې زیاته شوه او ویې ویل چې:

ډېر عالم زما په یاد
راغی تېر شو لکه باد
هم دا هسې راشي تېر شي

بـــــس ځـــــای نـــــه لـــــري اســتـــــاد
عـــجـــــب لــویـــــــه کـــــــارخانه ده
چـــــې پیــــدا کـــــړه لـــــوی اســـتاد

بیا وایي:
هـــــر تنـــــاب یــــې و دانـــــا وتـــــه معلـــــوم دی
دا خبـمـــــــه ولاړه نـــــــه ده بــــــې تنـــــاب

***

ګـــل تـــه چـــا دا هســـې زېـــب او حســـن ورکـــړ
چـــا یـــې هســـې نـــه پـــه نـــه پـــانې پرانســـتې

خو د ماورای طبعیت یا ما بعدالطبعیت د مشاهدې لپاره مجاهدې ته ضرورت دی، لکه چې خان وایي:

همېشه ژوندون که غواړې درته وایم
هـــمېشه کوه له نفس سره جهاد

خوشال بابا بیا د خدای پېژندنې په فلسفه کې دومره خپل نظر ژور ځغلولای چې په هر څه کې یې د خدای(ج) د نور نندار کوله او په هر څه کې یې هغه لیده.

په هر څه کې ننداره د هغه مخ کړم
چې له ډېرې پیدا ییه ناپدید شو

حمزه بابا د خوشال بابا پر همدغه یوه بیت، یو کتاب لیکلی او د هغه دا شعر یې له فلسفي او تصوفي نظره څېړلی او شنلی دی. ددې خبرې مانا داده چې خوشال دومره ژور فلسفي او تصوفي لید لري چې پر یوه بیت یې هم یو کتـــــــاب لیکـــــــــل کېـــــــــدلای شــــــــــي.

کره کتونکی خوشال

لکه څنګه چې مو یادونه وکړه، د خوشال بابا ژور او تېز نظر د ژوند هره خوا او د هنر بېلابېل ډګرونه په خپل کلام کې رانغاړلي دي، داسې یې کره کتنه، نیوکه او بیا د سمون لاره هم له یاده نه دي ایستلې. خوشال بابا لکه څنګه چې د پښتو ژبې او ادب پلار ګڼل کېږي، داسې په علمي، ټولنیز، ادبي او سیاسي ډګر کې هم یو ستر او ژور کره کتونکی دی.

له یوې هنري ښکارندې (شعر) څخه رانیولې بیا تر یوې لوړې ټولنیزې پېښې او عمل پورې چې هر یو دده په نظر نیمګړې معلوم شوی، هغو ته یې د انتقاد ګوته نیولې او بیا یې د سمون لاره هم ورپه ګوته کړې ده.

خوشال بابا یو زړور کره کتونکی و، نه یې د چا مدح کوله او نه یې ځانستاینې ته اړتیا لرله، خوشال له فکري، اقتصادي او ټولنیز پلوه په داسې یو دریځ کې و، چې د سالم انتقاد لپاره یې وړ صفتونه او ظرفیتونه لرل، نو ځکه خو ده له خپل ځانه نیولې تر خپلو اولادونو، کورنۍ، قبیلې او ټولو پښتنو پورې څه شی چې په کې د انتقاد وړ وو هغه یې څرګند کړي او نیوکه یې پرې کړې، همداسې یې په ادبي او سیاسي برخه کې د سمون او اصلاح لپاره ډېرې نیوکې کړې دي. د خوشال بابا د نیوکې محتوا ځکه پر خلکو ښه لګېږي چې حقیقتونه څرګندوي او د رښتیاینې پر بنسټ ولاړه ده.

بابا دومره اخلاقي جرئت لري، چې که په ځان کې یې هم نیمګړتیا وي هغه نه پټوي او په ډاګه یې وايي:

د مغــــول نمـــک مـــې وخــــوړ شــــېږ پېـــړۍ
مــــا د زرو پکــــې روغـــــې کــــړې بیــــړۍ
رعیـــت مـــې یوســـفزیه درســـت ختهـــک وو
پــه عــزت او پـــه حرمــت کــې یــې څــه شــک و

محمد اسمعیل یون سمسور ویب پاڼه

د مغول لپاره ما توري وهلي
پښتنو به راته کړي ډېري کنځلي

یادا چې:

چې منصب مې د مغول خوړ يو ملک وم
چې منصب د مغول نه شته اوس ملک يم

خوشال بابا بیا په دویم ګام کې پر خپلو ځینو زامنو او د کورنۍ پر غړو چې دده پر وړاندې په ناحقه راولاړ شوي او یا یې نافرماني کړې او یا هم د خپل ولس پرضد ودرېدلي، سخت انتقادونه کړي او د هغو شخصیتونه یې څېړلي، شنلي او څېرې یې ورته څرګندې کړې دي:

نا خلف مې حواله کړ په تقدير
نصيحت وربانــدې نه کاندي تاثير
خوی خصلت چې ازلي وي نه نورکېږي
په ارشاد او په تلقين د کامل پير
بد فرزند دې خدای د هېچا پيدا نه کا
په خصلت يې پلار په ځان دی مور په وير

یا دا چې:

زما زويه د ننګ نه دي غړيتار دي
پري پوهېږم چې همه واړه مردار دي
نه يې لويه اندېښنه نه يې لوی کار شته
د مغولو وطباخ وته تيار دي
د منصب د اضافو خبري کاندي
په عزت، په حرمت کله خبردار دي
اتفاق، يګانګي يې سره نه شته

همګــــــي روان پـــــه بېلـــــه بېلـــــه لار دي
نـــه د نـــوم دي نـــه د شــــرم نـــه د ننـــګ دي
اند ېښنـــــنې يــــې د نــــاکس، د ناســـــردار دي
شـــکايت لـــه نـــورو مـــه کــــوه خوشـــاله
چـې خپـل زويـه هـم پـه ننـګ لـه تـا ويـزار دي.
***
چـــــې پيــــدا دي همګــــــي زمـــــا لـــــه ځانــــه
کـــــه پنځـــــوس دي کـــــه شـــــپېته دي داغ د زړه دي
***
يـــــو و پـــــلار نيکـــــه تـــــه نـــــه شـــــو
همګـــــــــي د مـــــــور پـــــــه شـــــــان

***
اشــــرف ســـر تـــر ســــره نفـــس امـــــاره دی
پــــــه حســــد پـــــه حماقـــــت کــــې اواره دی

***

د مـــــور پـــــلار نيکـــــه تـــــه نـــــه دي
دا نـــــــاکس دي لابــــــــل شــــــــان
پـــه ژونـــدون مـــې خپـــل ځـــای ورکـــړ
بانـــــــدې زه شـــــــوم مهربـــــــان

***
يـــو ځـــو لا پـــه کـــې افـــت شـــول تـــر دا ميانـــه
ځـــوک ((بهـــرام)) غونـــدې بـــد بخت بخيـــل شـــي

محمد اسمعيل يون

سمسور ويب پاڼه

***

چې هېڅ کار نیولی نه شي استوار
په شامت یې خېلخانه شي تار په تار

څوک ((سدو)) غوندې نامراد عبدالزوجه شي
په تنګسه له خپله پلاره شي ویزار
څوک ((مالو)) غوندې((جلو))غوندې پیدا شي
سراسر واړه نابود او نابکار

***

مرګ د نا اهلو سبا بېګاه غواړم
دعا مې داده الله الله غواړم
زما توبه ده د بهرام له خیره
ده له شره امان پناه غواړم

***

زما زړه له چا نه روغ نه دی بهرامه
د هرچا سره مې زیست دی له ناکامه
نور دې نوم زما په زویو کې حساب مه شه
د خوشال ختک وینا په دا تمامه

***

چې په ځای یې نا قابل زویه خاني کا
د خوشال خاطر په دا پاره پاره دی

لکه څنګه چې خوشال خان پر خپل ځان او هم پر خپلو زامنو نیوکه کوي او نیمګړتیاوې یې رابرڅېره کوي داسې پر خپلې قبیلې (خټکو) هم نیوکې او انتقادونه لري او د هغو له ځینو عملونو او نیمګړتیاوو څخه هم ناخوښي څرګندوي.

له خټکو نه مې هومره زړه ناخوښ دی
چې توبه د همګي خټک له نامه
د نعمت په قدر هېڅ خبردار نه دي
نوم خټک به مې خلاص نه وي له انعامه
خټک واړه د دودام دي که یې ګورې
څوک به څه غواړي د خپلو له دودامه
د وفا په ځای همه واړه جفا ده
چې به ماته رسېده له خپله قامه
که په توره خټک خپل کړې ګنې خپل شي
کنه هېڅ به یې خپل نه کړې له اکرامه

***

چې زما اختیار یې خوار کړ
خدای دې خوار هغه خټک کا

***

درست خټک زما په دور
نامور شو په دوران
که خټک په مځکه پروت و
پاس مې یوووړ په اسمان

***

تفحـــص کـــه څـــوک د خـــوږ ژړونـــو کانـــدي
د خپـــل قـــام لـــه لاســـه ورک خوشـــال خټـــک دی

خوشال بابا د خټکو تر انتقادي دایرې او نیوکې وروسته، پښتانه په خپله انتقادي دایره کې داخل کړي او هغه نیمګړتیاوې چې په پښتنو کې دي هغه یې یوه یوه څېړلې ده. په پښتنو کې به د خوشال بابا غوندې هېڅ داسې بل لوی لیکوال تر سترګو نه شي، چې د بابا په څېر د پښتنو پر رواني چلند او ټولنیز ژوند بلد وي او هغو ته یې په خپلو اثارو کې په دې کچه ځای ورکړی وي. خوشال بابا د خپل فطري بغاوت او ژور فکر له مخې د پښتنو نیمګړتیاوې هم څېړلي او نیوکې یې پرې کړې دي. د خوشال بابا اثار د پښتنو د ژوند هنداره دي، چې د هغوی ښېګنې او بدګنې ټولې په کې په ښه روښانه ډول څرګند پرې:

لېـــوني شـــول پښتـــانه پـــه منصـــبونو
خدایـــه مـــا ژغـــورې لـــه هســـې غضـــبونو

***

پښتـــانه لکـــه مګـــس وربانـــدې ګرځـــي
ورتـــه ایښـــی دی مغـــل د حلـــوا تـــال

***

شـــرم دی ننـــګ دی کـــه ډار د ســـر دی
ســـمه مـــې پرېښـــوه ځـــای مـــې غـــر دی
پښتـــانه واړه دمغـــول شـــوروا خـــوري
ماتـــه یـــې پـــاتې دا شـــور و شـــر دی

***

پښتانه په عقل پوهه څه ناکس دي
کوټه سپي د قصابانو د جوس دي
اوښ له باره په ولجه په کور ورغلی
په ولجه د اوښ د غاړې د جرس دي

***

درست جهان په ناپوهانو سره ډک دی
ولې زيات که پکې وګورې افغان دی

***

که رښتيا وايم شېرشاه دا هسې نه و
لکه موږ يو نن پيدا له کوهستانه
پښتانه چې بې ننګي کا څوک يې څه کا
ګورستان له به درومو له ارمانه

***

که په نور خلکو کې ښه سړي موندل شي
ولې ښه سړي به لږ وي افغانان
هره چار د پښتانه ترمغل ښه ده
اتفاق ورسره نه شته ډېر ارمان
د بهلول او د شېرشاه خبرې اورم
چې په هند کې پښتانه وو بادشاهان
شپږ او اووه پيړۍ يې هسې بادشاهي وه
چې په دوی پورې درست خلک وو حيران
يا هغه پښتانه نور وو دا څه نور شول
يا د خدای دی اوس دا هسې شان فرمان

که توفیق د اتفاق پښتانه مومي
زوړ خوشال به دوباره شي په دا ځوان

***

پښتانه د ادم زاد له زاده نه دي
د عفریت دی که د دیو دي که د دد دي

خوشال بابا د پښتنو ترڅنګ مغول هم د خپل انتقاد په دایره کې شامل کړي دي. د خوشال بابا د ژوند او مبارزې یوه زیاته برخه له مغولو سره په دوستۍ او دښمنۍ کې تېره شوې ده. لکه څنګه چې بابا ته پښتانه معلوم وو ، داسې ورته مغول هم ښه معلوم وو. نو ځکه خو یې د هغوی ظلمونو ، بدو عملونو او نورو نیمګړتیاوو ته هم نغوته کړې او انتقادونه یې پرې کړي دي. مغول پاچا (اورنګزېب) ، چې د خوشال بابا د سیاسي مبارزې یو اړخ ورسره تړاو لري، د بابا په کلام کې ډېر زیات یاد شوی او غندل شوی دی او همدارنګه نور مغول هم.

تفاوت د خپل پردي وربانده نه شته
که یې ګورې اورنګزېب بادشاه ګمراه دی
دا لاڅه چې هندوستان توره تیاره ده
په هر ځای دده د خویه بویه اه دی
د اورنګ بادشاه په دور ارام نه شته
چا ویل چې جهان ځای د ارامګاه دی
که زینت و ته یې ګورې یو یزید دی
که طاعت و ته یې ګورې اهل الله دی

***

وخت د اورنګ شاه دی د هر چا تسپې په لاس دي
خدای[ج] ځینې خبر دی په اخلاص که په لباس دي

***

پــلار یــې پــه بنــد ، ورور یــې بنــد بنــد کــړ
ځـــان یـــې هـــم شـــیخ، هـــم دانشـــمند کـــړ
اوس پـــه غـــزا کـــې خپـــل ځـــان غـــازي بـــولي
پــه ځــو ځــو رنــګ یــې، خپــل ځــان څرګنــد کــړ

***

خانـــــان یـــــې واړه تـــــلاوت خـــــوان کـــــړل
د هنـــــد هنـــــدوان یـــــې دانشـــــمندان کـــــړل
وخــت داورنــګ دی عمــل یــې هــېڅ نــه شــته
خـــو کتابونـــه یـــې پـــه عـــالم ګـــران کـــړل

***

ددې دور شـــیخان ډېـــر دي لـــور پـــه لـــور
اورنګزېـــــب بادشــــــاه د واړو دی انځـــــور
پـــه هغـــه چـــاړه قلـــم ســـازکا قـــرآن کښـــې
پـــه هغـــه چـــاړه شـــهرګ پـــرې کـــا دروګـــر

***

نو ځکه خو خوشال بابا داسې واکمن اطاعت نه کوي:
اطاعت د اولوالامر ځکه نه کړم
خلیفه د زمانې په زړه کافر دی
بابا د نورو مغولو په باب هم انتقادونه لري:

د هند په تخت چې عالمګير کېناست
پــه خـلکو کانې د اسمان پـرېوت

بابا د مغولو پرضد په مبارزه لاس پورې کوي او د پښتنو د يـوالي هيله کـوي، چې ټول پښتانه بايد لـه کندهار تـر اټکه د ننګ پـه کـار کې پـټ اوښکاره سره يو شي، چې د مغولو له ستم نه ځان خلاص کړي.

ټـــول پښـــتون لـــه کنـــدهاره تـــر اټکـــه
ســـره يـــو د ننـــګ پـــه کـــار پـــټ او اشـــکار

***

ناګهـــانې پـــه دا ملـــک فســـاد بنيـــاد شـــو
د مـــا هـــم د تلافـــۍ کـــار را پـــه يـــاد شـــو

***

نـــــن د واړو پښـــــتنو پـــــه ننــــګ ولاړ يــــم
دا چـــې هســـې پـــه هـــر در هـــر درنـــګ ولاړ يـــم
چـــې پښـــتون شـــوم پـــه داهســـې ســـپينه ږيـــره
نـــور مـــې خـــدای مـــه کـــړه مغـــول وايـــم پـــه خيـــره

***

و مغــــول و تــــه بــــه نــــن کــــړم اټــــک پولــــه
ملــک بــه خــلاص کــړم د مغــول لــه غالــه غولــه

خوشال بابا نه يوازې په ټولنيز ژوندانه کې د ټولنيزو نيمګړتياوو نقاد دی او پر دغو برخو يې نيوکې کړي، بلکې پر هغه چا يې هم سختې نيوکې کړي، چې د ريا عبادت يې د خپل ژوند د اړتياوو د خړوب وسيله ګرځولې او خلک پرې تېرباسي. خوشال تـل دا ډول شيخان غندلي او لـه دې ډول ملايانو سره يې ورانه ده.

حقیقي سجده هغه ده چې د یار په لور یې کړې
و کعبې ته چې سجده شي دا سجود دی مجازي

***

هر چېرته چې ګرځې په لاحول ورنه تېرېږه
سل بلا په زړه کې سل دانې تسپې په غاړه

***

د ابلیس غوندې مکرونه یې په زړه کې
په فریب کې تر ابلیسه لا ماهر دی

***

ډېر دي چې تر تا نه، خپل ځان ملک کا
په ښو خبرو، ځان په فلک کا

نغوذ بالله، چې ښه یې ځیر کړې
شیطان تر ځان پورې، لکه کودک کا

***

په خوله یې ذکر په زړه کې نور فکر
فساد د دور دانا شیخان دي

***

چې د کنز د قدوري شي ځان ملا کا
هر حلال حرام په ځان باندې روا کا
نه د کنز په دقیقو څه خبر شوي

نه په مخ د قدوري مبصر شوي
کتابونه په سر کېږدي ځان ملا کا
په هر کلي علت ګرځي تګي غلا کا
کښېني شرع پرېکوي په رشوتونو
ځان قاضي کا په غلط روایتونو
و هرچاته مسلې د سخاوت کا
خپله خونه ډکوه بله غارت کا
په مسجد راځي پنځه وخته اذان کا
چې ذکات سرسایه نه وي مسجد وران کا
د میراث مالونه خوري له ظالمانو
نوم په ځان باندې کېږدي د عالمانو
په دا هسې علم برند کښېني ملا یي
و عالم ته میراث خور د انبیا یي
نه یې کښل زده، نه لوستل زده، تل تګل کا
تعویذونه ورکوي په دروغ کښل کا
په ناروغ یې خوښي لا زیاته تر روغ شي
ثښت، تعویذ، دعا، هیکل کې په دروغ شي
لا رنځور غریب صحت نه وي موندلای
چې اخون وي اخیستو ته ور نیولای
که په ورکړه کې څه درنګ څه خو تعطیل وي
په غوغا په شور و شر یې قال و قیل وي
چې دا زر هسې ناسازې کا اغازې
خپل مقصود مطلوب حاصل کا په ناسازې
چې څوک ترس له خدایه نه کاندي غلول کا
اس به پرېږدي زین به باندې په جاهل کا

***

مریدي په کلا په نمبره ده
که پیري مریدي دا ده مسخره ده
څوک په پیر او په مرشد څه لره ویاړي
خپل مراد دې همګي له علمه غواړي
شیخ په ګوټ کې ناست دی چې د نفس سره غزا کړم
چې شي تورو ته وړاندې غزا دا ده

***

په خوله کلیمه لولي نمونځ روژه کاندي کافر شته
دعوې کا د شیخیه، تر شیطانه لا بتر شته
له کوره لوټه واخلي، استنجا لره روان شي
تقوی تر هسې حده، په ولجه یې وړي که زر شته
یوځای الوده نه دی په دا هسې دروېشانو
په دا دور که ګورئ دا ناپاک په هر کشور شته
چې خاص د زمانې دي حال یې دادی، نور وګړي
د غوا وو د خرو د کلي دی خالي نوم باندې بشر شته
چې حال د پرهېزګار و سراسر واړه دروغ شو
رښتیا غواړي له چانه چیرته پاتې دا هنر شته

***

شیخان چې هسې اوږده نمونځونه کا
په کې باغونه اسونه جونه کا
په کې رنګین رنګین ګندې وریښمین سکڼې
په کې د سپینو د سرو ګنجونه کا

***

نمـــــونځ، روژه چـــــې د ريــــا دپــــاره کېـــږي
لــــه اســـمانه بـــه لعنـــت بانـــدې اوربېــــږي

***

کتابونـــــــه د اســــــمان د ځمکـــــــــې لـــــــولي
پــــه عمـــــل يـــــې فـــــرق د ځمکــــې د اســـمان دی
پـــــه بـــــاطن يــــې زړه ګومـــــان ســــره ترلـــــی
پــــه ظــــاهر ويـــــل پـــــه ژبــــه مســــلمان دی
پـــه خبـــرو کـــــې يــــې فـــيض مونــــده نــــه شــــي
مذبــــذب پـــــه قـــــول پـــــه عهـــــد پـــــه پيمـــــان دی
پـــــه طاعــــت پــــه عبـــادت کــــې کـــه بلعــــم شـــــي
پــــه اخـــــر انـــــس پــــه نغوتــــه بــــې ايمـــــان دی
زه خوشــــــال ختــــک بنـــــــده د هغـــــــه چـــــــايم
چــــې يــــــې رو د زړه د خـــــولې ســــره يکســـــان دی.

***

تــــل قــــرآن د وړانـــدې اېښـــی قـــرآن لــــولي
ولــــې هـــــېڅ عمــــل يــــې نـــه وي پـــه قـــرآن

***

خوشال بابا د يو لوی مفکر او سالار اديب په توګه، ادبي برخې هم له نظره نه دي غورځولي، د خپلو ليکوالو ادبي نيمګړتياوو ته يې هم ګوته نيولې، آن پر داسې ليکوالو يې نيوکې کړي، چې تر ده وړاندې پرې چا د انتقاد

جرئت نه شو کولای، خو ده د خپل فنان ذهن او ژور لید له مخې د هغوی اثار وتلل او نیمګړتیاوو ته یې ګوته ونیوله.

تر بابا دمخه ډېر لوی شخص چې مذهبي شهرت او اغېزیې تر لیکنو زیات و، هغه اخوند درویزه و چې چا پرې د انتقاد کولو جرئت نه شو کولای او هغه وخت په ټولنه کې مطرح شخص او لیکوال و، خو خوشال بابا د هغه اثار وتلل او بیا یې پرې داسې نیوکه وکړه:

درویــــــزه لــــــه یــــــوه لــــــوري راپیدا شــــــو
پــــه لــــږ علــــم پــــه دا ملــــک کــــې لــــوی مــــلا شــــو
د روښــــــان خیرالبیــــــان یــــــې ولیــــــدلی
هغــــه هــــم مجهــــول بیــــان و ناســــپندلی
ده چــــې خوشــــې میــــدان بیــــا مونــــد ســــخنګوی شــــو
پــــه ویــــل کــــې یــــې چــــې زړه و هســــې تــــوی شــــو
درویــــزه چــــې بیــــان کــــړی خپــــل کتــــاب دی
نــــوم یــــې مخــــزن الاســــلام کــــړی جنــــاب دی
کــــه یــــوه مســــره پــــه شــــل بلــــه پــــه ســــل ده
نامربوطــــه ناموزونــــه پــــه ویــــل ده
مســــلې لــــس نظــــم کــــړي پــــه پښــــتو دی
درتــــه څــــه وایــــم چــــې څــــه دي د ایســــتو دي

د اخوند درویزه د (مخزن) په باب زیاتوي چې دا یو مجهول او بې وزنه کتاب دی او هغه د عربي قصیدې بوصیري ترجمه ښیي.

هــــر هــــر بیــــت د قصــــیدې چــــې در مرجــــان دی
پــــه پښــــتو کــــې تراوربشــــو لا ارزان دی
قصــــیده د بوصــــیري ترجمــــه کــــړې
عربــــي یــــې تــــر پښــــتو مضــــحک راوړې

***

مخــزن مــې د اخــون چــې تمــامي پــه نظــر کښــېوت
پــه دې کــې عــروض نــه شــته نــه یــو بحــر مــا مونــدلی
یـــو کتـــاب دی درویـــزه ســـره جـــوړ کـــړی
د ســـوات خلـــک یـــې لـــه کـــل علمـــه مـــوړ کـــړی
نـــا معقـــول مجهـــول بیـــان پـــه کـــې بـــې ځایـــه
پـــه کـــې بـــد د حســـین وایـــه یزیـــد ســـتایه
پـــــه حیـــــرت بـــــه واړو گـــــوتې وچیچلـــــې
د اخـــــون پـــــه مخـــــزن چـــــاگوتې کښـــــېولې.

خو هغه چا چې پوره او کره شعر ویلی، خوشال بیا هغه ستایلی دی، لکه میرزا خان انصاري:

لــه چانــه پــه پښــتو کــې مــا میــزان مینــدلی نــه دی
میـــرزا پـــه دا زبـــان کـــې ویـــل کـــړي دي تللـــي

خوشال بابا په یوه قصیده کې د ځینو نورو شاعرانو ارزونه داسې کوي:

یـــو پـــه حـــال او پـــه ماضـــي کـــې داســـې نـــه و
چـــې ښـــکاره یـــې د خبـــرو راتـــه خونـــد کـــړ
د میـــرزا دېـــوان مـــې ومنـــډه پـــه گـــوډي
مســـخره مـــې ارزانـــي خویشـــکی زمنـــد کـــړ
کـــه دولـــت و کـــه واصـــل و کـــه دا نـــور وو
پـــه خبـــرو مـــې د هـــر یـــوه ریشـــخند کـــړ
کلمـــې مـــې ورتـــه ســـازې کـــړې د قنـــدو
د اوربشـــو پـــه ډوډۍ چـــې بـــه یـــې شـــخوند کـــړ

***

هر چې لاف وهي د شعر
نن په دا دور دي ډېر
خدای دې نه کا چې به وایم
حال د دیو تېر و بېر
څوک پاوي څوک نیم پاوي دي
قلندر په کې نیم سېر
چې د موږه په حساب دي
هېڅ مې نه دی واصل هېر
بل دولت فقیر درې پاوه
نه تري څو سرشاهي سېر

***

د هغه شاعر دانې وشه په ژبه
چې د شعر دردانې پلوري په مال

***

د هغه شاعر مخ تور شه چې په طبعه
و هر در و هر دربار و ته ولاړ وي.

ټولنپوه خوشال

خوشال نه یوازې د خپلې ټولنې یو فنان او هنرمند دی، بلکې د خپلې ټولنې او خپلو خلکو یو رنځپوه او اروا پوه هم دی. خوشال بابا د خوی، خصلت، فن او مسلک له مخې د ټولنې وګړي سره وېشلي، تللي او تجزیه کړي یې دي او په ټولنه کې یې د هر چا کار مشخص کړی دی.

خوشال بابا د یوه ټولنیز او سیاسي شخصیت په باب په خپل کتاب (دستارنامه) کې دقیق معلومات وړاندې کړي. د خوشال بابا په اند که څوک غواړي په ټولنه کې یو لوړ سیاسي او ټولنیز شخصیت د (دستار سړی) شي نو باید شل هنرونه او شل خصلتونه زده کړي، ده دا شل هنرونه او شل خصلتونه هر یو په خپله دستارنامه کې تشریح کړي دي. په شلو خصلتونو کې خوشال بابا د نارینه لپاره یو خصلت هم، شجاعت ضرور بولي او دا د (مرد) لپاره لازم ګڼي، ځکه خو نو په ټولنه کې دی د (مرد) او (نامرد) لپاره خاصې پولې ټاکي، چې د هغو له مخې یو بل سره توپیروي خوشال بابا وایي:

مرد به نه شي په ګفتار | څو پیدار نه کړي کردار
چې دې وکنځي مرد نه دی | که له تانه وي په ډار
چې څه دی خو انتقام دی | د مردانو کار او بار
چې عزت ورڅخه نه وي | هغه مرد نه دی په کار
هم مهره له هم زهر | ښه مردان دي لکه مار
چې هم تندر هم باران دي | تر هغو مردانو ځار
مرد به غم د خپل هنر کا | نه د زرو، نه دینار
مرد به غم کا د خپل شرم | د عزت، د اعتبار
نامرد فخر په نسب کا | مرد نه مور لري، نه پلار

***

مرد هغه چې همت ناک برکتناک
له عالمه سره خوږ په زیست و ژواک
مخ یې مخ، قول یې قول، عهد یې عهد
نه دروغ نه یې فریب نه تش تباک
لږ ویل ډېر یې کول په خاموشۍ کې
د غونچې غوندې خوله ډکه، سینه چاک
چې خبره د پستۍ د بلندۍ شي
په لویي لکه اسمان په پستۍ خاک
په تمکین کې لکه سبر، په سخا کې
په هر لور څانګې ږنګورې لکه تاک
لکه ګل شګفته روی تازه په باغ کې
همېشه د ښو بلبلو پرې بلغاک
چې دا هسې ښه ویل کا زه حیران یم
چې خوشال راوړ له کومه دا ادراک

د مرد په باب بیا په نورو شعرونو کې وایي:

مرد به غیور وي مرد به صبور وي
هم به په عفو په کرم مشهور وي
نامرد هغه دی په حقیقت کې

چې دا څو توکه يې له دله دور وي

***

که د مردانو په دين ايين يې
نه بند په سره يې نه بند په سپين يې
که نه دې تخت شته نه دې افسر شته
قيصر د روم يې فغفور د چين يې

***

څو وانخلې له غليمه انتقام
مرد نه خوب کا نه خوراک کا نه ارام
چې د ننګ او د ناموس اندوه يې نه وي
د هغه سړي به نه وي احترام
چې د بل تر لاسه ورغى د بل شو
مرد به خپل لري د خپل فکر زمام

***

په جهان کې که مردان دي هم هغه دي
چې و سختې ته ونيسي ځانونه

***

واړه زړونه فراغت دي په ښادۍ کې
چې په غم کې مردانه شي سخا هغه

ر

***

له دې بيتونو څخه معلومېږي چې دی هغه چاته په درانه نظر ګوري چې له ګفتار سره کردار هم ولري او د عمل جنبه يې ډېره درنه وي، هغه څوک چې د چا سترګه ترېنه نه سوزي او خپل انتقام په لوړه پيمانه نه شي اخيستلای، يا يې د خپل فکر زمام په خپل لاس کې نه وي او پر پت او عزت باندې، د سر و مال ښندلو ته نه وي تيار، د ده د احترام وړ نه دی.

دی (مرد) له مار سره تشبيه کوي چې بايد هم زهر ولري او هم د مهر موره، هم لکه د اسمان وريځ، د رحمت بارانونه ورسره وي او هم اسماني تندر چې د سړي ځواب په توره ورکړي او په سختو حالاتو کې د صبر او متانت خاوند وي.

د اسمان په څېر لوېي او بلندي او د ځمکې په شان فروتني دواړه د يوه لوی شخصيت لپاره ضروري ګڼي. پر عهد و قول ټينګار، له چل ول او ټګۍ برګۍ نه ځان ساتل، د نارينه ژوند شعار بولي. که څوک د مردانو پر دين او ايين ټينګ وي، هغه ته د روم قيصر او د چين فغفور وايي، د خوشال په نظر بريالی شخص بايد د تمکين او وقار خاوند وي.

د خان په ټولنيزو نظرياتو کې دا ټکی هم نظر ته ډېر راځي چې دی د انسان فطري او طبيعي استعداد ته په ډېر اهميت قايل دی او ذاتي استعداد د انسان په شخصيت جوړونه او ټولنيز ژوندانه په سمون کې ډېر موثر ګڼي. لکه چې په دې لاندې شعرونو کې وايي:

چې بنيادې پيدا شوی په نفاق
د هغه نه طمع مه کړه اتفاق
چې وودلې وي په ذات توره شړی
سپينول يې و هرچاوته دي شاق
د عسل سره يې خوره خوږه به نه شي
مرغونې چې ترخه دي په ميثاق

کــه ((اخــلاق ناصــري)) پــه يــادو ووايـــي
پــه اخـلاق کــې بــه ښــه نــه شــي بــد اخـلاق

دغه راز د خوشال بابا په کلام کې په لسګونو ځايه داسې مسايل څېړل شوي چې د ټولنپوهنې له نظره د انسان شخصيت او ماهيت څېړي، د خوشال د اثارو په هېنداره کې زموږ د ټولنې انسان له هر پلوه ډېر ځلېږي او د هغه ښېګڼې او بدګڼې په کې له ورايه ښکاري، نو له دې کبله خوشال ته زموږ د ټولنې يو وتلی ټولنپوه ويلای شو.

رنځپوه (طبیب) خوشال

پـــه دارو کـــې چـــې ښـــه نـــیت وي
دارونـــــــــه وي عـــــــــبادت وي
عبـــــادت پـــه روغ صـــــورت شـــــي
ګڼـــــې کلـــــه عبـــــادت شـــــي

خوشال بابا د علم او فن د نورو برخو په شان په طب او طبابت کې هم لوی لاس درلود ، د خپل وخت پر زیاتو طبي علومو خبر و ، په طبي برخه کې یې زیاته مطالعه کړې وه. ځکه یې نو په خپل کلام کې طب او طبابت ته هم زیات ځای ورکړی دی، ده هم پـه یـو شـمېر شـعرونو او نثرونـو کـې دا موضـوع څېړلې او هم یې د (طب نامه) په نامه یو مستقل منظوم اثر لیکلی دی. لـه طبنـامې پرتـه پـه (فضـل نامـه) کـې هـم د طبـي مسـایلو پـه بـاب یـو شـمېر لارښوونې شوې دي.

خوشال بابا په طبي برخه کې تر هر څه وړاندې د انسان لپاره د عقل او روغتیا د ساتنې لارښوونه کوي. د بابا په نظر که پـه یـو انسـان کې عقل او صحت دواړه ښه وي، نو ډېره خوبي ورسره ده او که دا نه وي نو خوبي ورسره نه شته:

یـــــو صـــــحت بـــــل عقـــــل غـــــواړه
تـــــه پـــــه دا کـــــې خـــــوبي غـــــواړه
کـــــــه دا دواړه تو کـــــــــه نـــــــــه وي

محمد اسمعیل یون
سمسور ویب پاڼه

نـــــــــوره هـــــــــره خـــــــــوبي ولاړه

پخوانيو حکيمانو او صوفيانو د روحاني قوت د پيدا کولو لپاره درې شيان لازمي ګڼلي دي:
(کم ويل، کم خوړل او کم ويده دل). خوشال بابا دا موضوع داسې يادوي:

ابــــدال پــــه دا څلـــور خويـــه ابـــدال دی
کـــم ويـــل کـــا کـــم د چـــا ســـره ګـــډون
کـــم ملاســـتی کـــا پـــه خـــوراک کـــا کمـــه مينـــه
پـــه دا شـــان يـــې پـــه عـــالم کـــې دی ژونـــدون

اوبه د ژوند لوی نعمت دی چې بې له اوبو ژوند امکان نه لري، بابا د صحي اوبو په باب وايي:

کــــــه اوبــــــه وي د بــــــاران يــــــا د چينــــــې
د کــــــوهي اوبــــــه ضــــــرر دی د بشــــــر
ښــــې ســــړې خــــوړې اوبــــه د ســــړي ځــــان دی
ولــــــې تــــــود طعــــــام ســــــړې اوبــــــه ضــــــرر
چــې تــودې اوبــه ځــوک څښــي غــارمــه وهلــی
پــــرې نقصــــان د اشــــتها شــــي رنــــګ اصــــغر

د خوراک په باب وايي:

څو چې ډېر طلبګار نه شې طعام مه خوره
هر زمان په شخوند کې مه شه لکه ستور

***

ډوډۍ غنمینه وي که اوربشینه
په وخت د لوږې خوږه لګینه
مور د نباتو حلوا ته نه ګوري
هوښیار به پوه شي په دا رازونه

خوشال بابا د سرې څواک او د ملا د پیاوړتیا لپاره نصیحت کوي او د زیاتې کوروالۍ نه کولو ته سړی رابولي، دخوشال بابا په نظر ((د صحت په کار کې ډېر فکر بایده وي)).

دا د ملا اوبه یې واړه در ګوهر دي
که سړی یې شي د قدر نه خبر
در ګوهر به هغه څوک لوني بې ځایه
چې په پوهه کې ابله وي ګېدی خر

خوشال بابا په دې بیتونو کې هر څه بیان کړي، خو ورسره یې د علاج او درملنې لپاره هم لارښوونه کړې ده:

که قوت زیاتوي تل خوره شوده پې
چې تر دانه دارو نشته معتبر
که یې مومې اوړی ژمی ګبینه خوره
خو په سود یې خبر مه کړه خپل پدر

خوشال بابا د انسان د بدن د زياتو برخو او د هغه د زياتو ناروغيو د علاج لپاره داسې لارې ښودلې دي، چې آن په نننۍ عصري طب کې هم ورڅخه ګټه اخيستل کېږي. خوشال بابا اول دا نصيحت کوي چې ناپوه طبيب ته مه ځئ، چې دارو يې خطر لري:

د طبيب دارو هاله خوره چې حاذق وي
د ناقص طبيب دارو لري خطر

د انسان د روحي ارامۍ لپاره وايي، چې سړی بايد په باد او غبار کې ونه ګرځي، ښه هوا او خوشبويي کې وګرځي چې صحت ته ګټه لري:

ګرد، غبار، غارمه، چکړ هوا بد بويه
رنځ علت وبا پيدا کېږي اکثر

خوشبويي څو لګوي هومره فايده ده
تندرستي ده هم سنت د پيغمبر

اوسنی طب وايي، د هغو انسانانو لپاره چې وينه يې زياته وي په کال کې بايد يو مقدار وينه وباسي، دا کار يې صحت ته ګټه رسوي. بابا وايي:

فصد سړي سره نافع دی
د هزار علت دافع دی

د سترګو د علاج لپاره وايي:

که رانجه سړی تاوده کا
اطریفل سره یې اوبه کا
په کې ډوب تاوده رانجه کا
اووه ځله دا رنګ وکا
په دا رنګ د ښځې پۍ
اووه ځله ډوب پرې کئ
بیا دې واړه ښه میده کا
په لیمو دې یې ښه سیده کا
چې د سترګو ګوهر یې زحمت وي
نور به دا رانجه صحت وي

د ټوخي دارو:

ښه پخه کرکڼه ګوره
ځنې زړی واخله وروره
هغه زړی ښه وریته کړه
آس یې ګډه په ګبینه کړه
د هر ټوخي دارو دا دي
چې آسان دارو دي دا دي

د نس خوږي دارو:

ښه دارو دي دا د ګېډې
که دې درد کېږي د ګېډې
انګزه سپیرکۍ چوکار هم
نمک سنګ واخله اشخار هم

محمد اسمعیل یون

سمسور ویب پاڼه

ښه څربه هلیله ګوره
پوست یې واخله زما وروره
دا پینځه توکه همدمه
سره واړه دوه درمه
اوبه واخله څلور سېره
پرې د ارو لمبه کړه تېره
سره واړه جوشیده کړه
نرم اور پسې سیده کړه
چې نیم سېر اوبه شي پاتې
اوبه نه وي کمې زیاتې
بیا ور ګډې کړه شکرې
په ناشتا به یې ونغرې

د مثانې ډبرې دارو:

سهاګه، چوکر، کور زړي
له تودو اوبو چې نغړي
که څلوېښت ورځې څوک وخوري
رنځ د سنګ مثانې وړي

په طب نامه کې همدارنګه د سترګو د ځینو ناروغیو، د ګنده دانو، بواسیرو، اشتها، جلابو، د وجو د بادو، سردرد او ځینو نورو ناروغیو په باب هم معلومات، علاج او لارښوونې راغلي دي.

سیاستپوه خوشال

د خوشال بابا د ژوند یوه زیاته برخه په سیاسي مبارزه، کار او زیار تېره شوې ده. خوشال خان که خاني کوله، که ملکي، که جاګیرداري او یا هم قومي مشرتوب، نو په ټولو کې سیاست نغښتی و، خوشال بابا د ژوند د ډګر عملي سیاستوال هم و او د خپلې عملي او ذهني پوهې او تجربې له مخې سیاستپوه هم و.

څکه خو په سیاسي علومو او پوهنو کې د خوشال تجربه او نظر د زیاتې تاییدونې وړ دی. خوشال چې د خپل ژوند په (۱۴) کلنۍ کې له خپل پلار سره یوځای د خپلو رقیبانو پر ضد په جګړه کې شریک شو، په حقیقت کې همدا دده د سیاسي ژوند پیلامه ګڼل کېږي. د خوشال سیاسي مبارزې بیا آن دده د عمر تر پایه پورې دوام وکړ، آن تر دې پورې چې ده وصیت وکړ؛ ما داسې ځای کې ښخ کړئ چې د مغولو د اسونو ګرد زما پر قبر پرېنوزي. مانا دا چې له تنکي زلمیتوبه بیا تر بوډا توبه پورې د خوشال ژوند په سیاسي مبارزه او هلو ځلو کې تېر شو.

خوشال د خپلې سیاسي مبارزې په ترڅ کې له ډېرو سختیو او کړاوونو سره هم مخامخ شوی او یو ځل یې څلور کلن بند هم ګاللی دی. خوشال د همدې څلور کلن بند په موده کې له خپل نبوغ نه ګټه واخیسته، د (دستار نامې) پر لیکلو یې پیل وکړ او په (۱۳) ورځو کې یې داسې یو جامع کتاب ولیکه چې د سیاست، ټولنیزو چارو او قومي مشرتوب لپاره ډېر معتبر اثر ګڼل کېږي.

خوشال خان په دې اثر کې د لومړي ځل لپاره د یو سیاستوال او قومي مشر د (دستار سړی) لپاره یو لړ اصول وټاکل، چې د هغو د پوره کولو له مخې یو څوک کولای شي د قوم مشر شي، سیاستوال شي او یا د دستار

تړلو لایق وګڼل شي. د خوشال له نظره د دستار سړی باید دا شل هنرونه او شل خصلتونه ولري:

اول هنر د ځان د معرفت:
دویم هنر د علم چې کسب کمال باله شي.
دریم هنر د خط چې لازم ملزوم د کسب کمال دی.
څلورم هنر د شعر چې پیرو د علم دی.
پنځم هنر د تیراندازۍ دی.
شپږم هنر د اسپ تازۍ دی.
اووم هنر د ښکار دی.
اتم هنر د شجاعت دی.
نهم هنر د سخاوت دی.
یوولسم هنر د ازدواج د معاشرت دی.
دولسم هنر د اولاد د تربیت دی.
دیارلسم هنر د تادیب خدم و حشم دی.
څوارلسم هنر د اسباب معیشت دی.
پنځلسم هنر د زراعت د دهقانیت دی.
شپاړلسم هنر د تجارت دی.
اولسم هنر د تحقیق د نسب دی.
اتلسم هنر د ترد د شطرنج دی.
شلم هنر د تصویر د نقاش دی.
او شل خصلتونه په دې ډول دي:
اول – خصلت د مشورت
دویم – خصلت د عزیمت
دریم – خصلت د خاموشۍ
څلورم – خصلت د راستۍ

پنځم – خصلت د شرم و حیا
شپږم – خصلت د خلق نیکو و خلعت وخوشخویۍ
اووم – خصلت د مروت
اتم – خصلت د عفو او کرم
نهم – خصلت د تمیز
لسم – خصلت د عدل د انصاف
یوولسم – خصلت د توکل
دیارلسم – خصلت د خوف و د رجا
څوارلسم – خصلت دملک د انتظام
پنځلسم – خصلت د همت
شپاړلسم – خصلت دحلم
اوولسم – خصلت د غیرت
اتلسم – خصلت د عزم و احتیاط
نولسم – خصلت د طاعت د ورع
شلم - خصلت د استغفار [1]

خوشال بابا د یو سیاستوال لپاره پورتني هنرونه او خصلتونه لازم بولي. ددې هنرونو او خصلتونو په واسطه له ځاني ژونده نیولې بیا تر ټولنیز او هېوادني ژوند پورې ټولې چارې سمبالېږي. د خوشال په نظر یو واکمن یا سیاستوال باید پر دیني او دنیایي علومو دواړو پوه وي، چې د ملک د انتظام چارې سمبال کړي، که چېرې یو سیاستوال یوازې په دیني علومو پوه وي، نو د ملک ژوندنیو چارو ته به یې پام راکم شي او د ټولنې اقتصادي او د ژوند نور ډګرونه به وده ونه کړای شي او که چېرې یوازې دنیایي علوم یې زده وي، نو ټولنه به له دینه لرې شي او اخروي نړۍ ته به یې

[1] د خوشال ختک دستارنامه، کابل چاپ، **۱۳۴۵**ل کال.

زيان ورسي، لنډه دا چې حاکم بايد د ټولنې د ښه نظام لپاره دا دواړه علوم ياد کړي. د خوشال په نظر هغه چې ظاهري او باطني سياست يا ديني او دنيايي علوم يې زده کړي دي، هغه د اسلام د څلورو خليفه ګانو په شان دي: ((هر چې ظاهري او باطني دواړه لري هغه په سيرت دي د خلفای اربعه رضوان الله عليهم اجمعين)).

خوشال بابا وايي، چې يو ملک د حاکم په سياست ودان دی، که چېرې سياست کمزوری وي او حاکم ناپوه وي، ملک خپله د کمزورۍ خواته ځي او ګډوډي رامنځته کېږي:

چې خالي شي د حاکم له سياسته
هغه ملک په بلا ياد شي

خوشال خان د يو ملک د مشر لپاره دا تدابير لازم ګڼي، چې د ملک اقتصاد ته پام وکړي، پر خپل پوځ لاس راکاږي او خلک له اقتصادي پلوه ښه وساتي، که چېرې داسې ونه شي، نو ملک کې به ګډوډي راشي، پوځ به يې متلاشي او تيت و پرک شي، نو ځکه خو وايي:

هر بادشاه چې خزانه ورځخه نه وي
عاقبت ورڅخه تار په تار لښکر دی

خوشال بابا د يو ملت يووالی او پيوستون د دولت د بقا ضامن بولي او کله چې نفاق رامنځته کېږي هغه سره بيا غربت او بدمرغي په خپله راځي.

دولتونه چې د خلکو په اتفاق دی
هغه به خوار شي چې په کې نفاق دی
دوه زړونه چې يو شي غر به هم پاره پاره کا
ځار تر يګانګۍ چې نعمتونه راښکاره کا

خوشال خان دغه راز د يو مشر او سردار لپاره ځينې شرايط هم ټاکلي چې علم، دين او مېړنتوب هم په کې راځي ، خوشال بابا د يو قومي مشر او خان لپاره يو لړ نورې ځانګړنې هم ټاکلي، هغه وايي چې خان بايد د سيم و زر پروا ونه لري او يوازې د شرم و ننګ په فکر کې وي:

خاني کار د هر چا نه دی د هغه دی
چې صرفه يې نه په زر وي نه په سر
يکباره يې په نظر کې شرم ننګ وي
د دنيا په سود و زيان نه دی خبر

همدا صفت بيا د يو سردار او د هېواد د مشر لپاره هم غوره بولي:

سردار هغه دی چې شرم ننګ لري
مدام د شرم توره تېره ځنګ لري
صرفه په زر نه کا صرفه په سر نه کا
چې دشمنان وي له هغو جنګ لري.

***

چې صرفه کاندي په سر
يا صرفه کاندي په زر
نه به خان نه به سلطان شي
نه به خپل کاندي کشور
چې په ځان مړنی نه وي
مړنتوب نه کا لښکر

ددې ترڅنګ خوشال بابا د سرداری لپاره د يو لړ نورو ځانګړنو يادونه هم کوي:

محمد اسمعيل يون

سمسور ويب پاڼه

سردار د عفوې د کرم ښتن
د جنګ تر کاره په اشتي مين ښه دی
ډېر هنرونه د مرد داری دي
چې واړه تېر شي تېر مبرهن ښه دی

***

سرداري لره بويه دا درې توکه
يو همت دويمه توره بل اخلاق

خوشال، د حاکم يا سلطان لپاره نور ډېر ډېر هنرونه هم لازم او ضرور بولي، وايي:

د مارکه نه وي په تن کې زهر
سردار که نه لري خنجر د قهر
دا دواړه توکه زما په پوهه
نه ياد په کلي وي نه ياد په ښهر[1]

د سياست او مشرتوب په باب د بابا په کلام کې ډېرې نورې زياتې څرګندونې هم شته، خو موږ دلته يوازې پر همدې لنډيز بسنه کوو.

---

(1) ګل پاچا الفت، ننګيالی پښتون، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال، ۲۱مخ.

ليکګر (خطاط) خوشال

خوشال بابا د خپلو ګڼو کمالونو ترڅنګ يو ډېر ښه ليکګر(خطاط) هم و. خط د هغه وخت په هنرونو کې يو مهم هنر ګڼل کېده. خوشال نه يوازې يو ښه خطاط و، بلکې د خط هنر پر ارزښت او ماهيت هم ډېر ښه پوهېده. خوشال د يو سياستوال او سياستپوه لپاره هم د خط او خطاطۍ هنر زده کول، لازم ګڼل، نو ځکه خو يې د (دستار سرې) لپاره په شلو هنرونو او شلو خصلتونو کې د خطاطۍ هنر په درېيمه کټګورۍ کې راوړی او وايي: ((درېيم هنر د خط چې داخل د کسب کمال دی)).

خوشال بابا په دستارنامه کې د خط تعريف، ارزښت او د خطاطۍ فن په باب په زړه پورې او ژوره ليکنه کړې ده. د ليک ارزښت يې په دې شان څرګند کړی چې آن ډېرو ژبپوهان به هم ورته ګوته په غاښ شي، هغه وايي: ((علم او خط سره لازم او ملزوم دي. علم په مثال وحشي خط يې لکه کمند چې وحشي دی، پرې قيد شي. دا هومره کتابونه به نه وو که خط نه وی، په حساب، په کتاب په سياق به څوک پوهېدل که خط نه وی، د جهان کار سره ټول په خط دی، لوی هنر دی، منزلت، مرتبت يې هم ډېر دی، قدر قيمت يې تر حساب تېر دی، که يې دولتمند زده کا زېب و زينت دی، که يې درويش زده کا د درويش دولت دی.

الحق څو چې څوک وايي دا هنر لايق د هغه تعريف دی، کار يې پټ نه دی څرګند دی، ولې حيف دا چې د هر چا په مصاحبت تن ورکا، لار نه ګوري، هر څوک يې چې په لاس واخلي، نور د هغه شي، د هرچا يار دی:

درسته ښه يې ته دلداره	يوه چار دې ده يکباره
چې و تا و ته نږدې شي	نوره يې د هغه ياره

محمد اسمعيل يون

سمسور ويب پاڼه

کور دده ودان شه، چې دده دمخه څه ورانی ودانی په جهان شي، په هر چا چې دی دا تور مخ برابر کا، کیمیا ګر دی، سیسن یې زر کا. بې کامه وي هزار کامراني ورکا، د ډېرو په سرتاج کېږدي، د ډېرو خاورې په سر کا، په دا سبب چې دو زبان دی. د جهان سرګرداني په ده، هر زمان یې سر په تېره تېغ واهه شي، چار پخپل سرکا، مراد و نامرادانو ورکا، ځان ګدا ز رفیق نواز دی. جوانمردي ډېره، وفا یې تر حده تېره ده. دریغه چې د نا اهلو په لاس کې نه وي، په لاس د اهلو وي، دده د سر بلا په بد ذاتو په سفله و په سهلو وي. (1)

خوشال په دستارنامه کې د خط هنر د ارزښت د څرګندولو په ترڅ کې د هغه د زده کولو لارې چارې هم په ګوته کوي او زده کوونکو ته یې د زده کړې لارې ښیي. وایي:

((زده کول د خط موقوف د کاتب په تعلیم دی، پخپل طور چې ښه خط ګوري، کښې طبیعي باله. دا هم کښل زده کا اما شنیده کی بود مانند دیده- چې کاتب خوش نویس ورته د خط قواعد ښیي اصلاح ورکوي هغه خط په قواعد زده شي او زر زده شي خوش نویسي هم هغه باله شي چې خط د استاد زده کا.

د قلم سازول برابر د کتې ګوتې تر بند تراشه بویه، شګاف دې برابر وي چې یو اړخ بل یې نری پېړ نه وي، د مشق قلم خو پېړ وي هومره ښه وي په محرف قلم زر خوش نویس شي.

محرف و نوک دار قلم و ته وایي. د خط مراد په مړوند دی چې مړوند قوت وشي، نور ګوتې په قلم و جوړېږي. د مړوند قوت بې غټه قلم نه شي چې قلم لک وي، ځینې حرف ورځنې ووځي قوت د مړوند کېږي. که مشق وور ډېر حرف وي دې کټه لکه کټه ګوته هسې وي.

(1) خوشال خټک، دستارنامه، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال، ۱۸-۱۹مخونه.

مشق په تخته بدفتین بویه. که په د نري قلم ډېر کښې خوش نویس به نه شي که په غټ قلم لږ کښې خوش نویس به شي، قلم چې روغ کا په نقطه دې وازمیي، که نقطه ترې ښه پرېوته او که نه بیا دې قط کا.

قلم تراش د قلم ډېره تېره بویه، هاله به ښه روغ شي ښه په قط شي نقطه به ترې ښه پرېوزي، دا کار واړه په چاړه تعلق لري.[1]

همداسې د سیاهي د جوړولو لپاره هم لارښوونې کوي.

خوشال بابا نه یوازې د خط د هنر یو لارښود او خطاط و، بلکې د یو ځانګړي خط موسس هم و، چې زنځیري نومېده، دا یو ډول ځانګړی لیک دی چې خپله د دوی د کورنۍ ترمنځ کارېده او بڼه یې داسې وه چې د تورو یو سر له بل سره نښلېده او همداسې زنځیري شکل یې نیوه، نو ځکه یې زنځیري باله. خوشال بابا د ((زنځیري)) په نامه یو اثر هم لري چې د حبیب الله رفیع په زیار خپور شوی دی.

د خوشال د فکر اوژوندانه د پورتنیو اړخونو ترڅنګ، چې مو ورته اشاره وکړه، سیاستوال خوشال، تېرپوه خوشال، ښکاري خوشال، اسلامپوه خوشال، اروا پوه خوشال، مارشال خوشال، ښوونپوه خوشال او داسې نور عنوانونه چې هر یو د بابا د ژوند او فکر یوه برخه رانغاړي هم د زیاتې شننې او څېړنې وړ وو، خو لکه څنګه چې د مخه مو یادونه کړې، بابا یو څو اړخیز شخصیت اود علم یو داسې بحر دی، چې هر څومره پکې مزل وکړو، بیا یې هم پای ته نه شو رسېدلای، ځکه خو مو پورتنیو څو برخو ته په لنډیز سره په اجمالي ډول اشاره وکړه.

---

[1] خوشال خان ختک، دستارنامه، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال، ۲۰-۲۱مخونه

ځلورم څپرکی

پر خوشال بابا ځانګړي ليکل شوي کتابونه

خوشال بابا د نړۍ داسې يو ستر عظيم او لوی شاعر، عالم، انديال، مبارز او څو اړخيز شخصيت و، چې که هر اړخ يې په ځانګړي او جلا ډول وڅېړل شي، نو په خپله يو بېل شخصيت، يو بل خوشال او له نورو نه يو بېل او متمايز خوشال مو تر سترګو کېږي. خوشال يو داسې قوم او ملت ته منسوب شخصيت دی، چې نه په کې د ليک لوست کچه ډېره لوړه ده، نه د خپرنيو رسنيو له مخې د نورو د سيالۍ جوګه دی، نه يې ژبه د نړيوالو ژبو په کتار کې ودرول شوې ده، آن تر دې چې په خپل ټاټوبي کې هم د خپلې ژبې له نعمت څخه بې برخې دی.

د نالوستۍ په وجه د ملت د ډېرو وګړو ذهني اړيکي د هغې له وياړلې ماضي سره غوڅ شوي دي. پر دې تنګسيا سربېره پردی فرهنګي يرغل لا بل لامل دی چې، ان د لوستي پاړکي پر ذهن يې هم د پرديپالنې سيوری خپور کړی دی.

خو ددې ټولو لاملونو، تنګسياوو او نيمګړتياوو سره سره خپله د پښتنو افغانانو او پرديو له خوا پر خوشال بابا په لسګونو مستقل اثار او اټکل تر (۲۰۰۰) عنوانو پورې بېلابېلې ليکنې خپرې شوې دي. د لروبرو افغانانو هېڅ يوه داسې خپرونه او چاپپانه به نه وي چې په هغې کې دې د بابا يادون نه وي راغلی. اکثرو هغو بهرنيو خپرونو چې پر افغانستان يا افغانانو يې ليکنې کړي، ضرور يې د لوی خان يادونه هم کړې او د هغه له افکارو او اشعارو څخه اغېزمن شوي هم دي، يو شمېر بهرنيو ختيځپوهانو او نورو ليکوالو د بابا پر اندوژوند ډېرې په زړه پورې ليکنې کړي او مستقل اثار

يې هم خپاره کړي دي، ځينو د خپلې ماسترۍ او ډاکترۍ تيزسونه هم د بابا پر ژوند او اثارو ليکلي دي. لنډه دا چې د بابا پر ژوند اثارو او شخصيت باندې د ټولو شويو ليکنو شمېر څو زرو عنوانو ته رسېږي، چې د هغو په باب تراوسه پورې د خوشال بابا څو کتابښودونه جوړ شوي او نورو ته هم اړتيا ده، خو موږ دلته يوازې هغه اثار معرفي کوو چې د بابا د ژوند ، شخصيت او اثارو په باب ليکل شوي او په مستقل ډول چاپ شوي دي، په دې اثارو کې يا د اثر ټوله برخه د بابا اندوژوند ته ځانګړې شوې يا يې يوه برخه د هغه پر اند وژند متمرکزه ده او بله برخه يې خپله د بابا کلام دی. لکه په انګريزي ژبه د بابا ژباړل شوي شعرونه او بيا پر هغو تبصرې او شننې او يا د هغه پېژندنه. موږ دلته همدغه ډول مستقل او يا نيمه مستقل اثار معرفي کوو:

۱- خوشال خان خټک څه وايي؟

دا کتاب د استاد عبدالروف بېنوا له خوا لومړی ځل په هندوستان کې چاپ شوی دی. پر **۱۹۵۰** م کال، په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا بيا چاپ شو. کتاب **۱۵۸** مخونه لري او د خوشال د فکر وفن پر بېلابېلو اړخونو په کې بحث شوی دی.

۲- خوشال خان خټک او څو نور فرهنګيالي خټک:

د سر محقق عبدالله بختاني خدمتګار له خوا ليکل شوی. د خوشال بابا پر معرفۍ سربېره يې يو شمېر نور خټک شاعران او ليکوال هم معرفي کړي دي. دا کتاب (**۳۷۲**) مخه لري، خو تراوسه چاپ شوی نه دی.

۳- منتخبات خوشال خټک:

دا کتاب د سيد انورالحق له خوا ترتيب شوی او د خوشال بابا د کلام غوره چاڼ په کې شوی دی، ددې کتاب اردو ترجمه هم شوې ده او په جلا ډول چاپ شوې ده. دا کتاب **۳۲۱** مخه لري او پر **۱۹۵۲**م کال د پېښور پښتو

اکیډمۍ له خوا چاپ شوی دی. په کتاب کې د بابا له کلام نه علاوه د هغه د ژوند حالات هم بیان شوي دي.

۴- د تورې او قلم خاوند:

دا کتاب محمد نواز خټک ترتیب کړی، په دې کتاب کې ټول هغه مضامین راټول شوي چې د خان علین مکان (خوشال بابا) پر زیارت باندې د یوې لویې او درنې غونډې په ترڅ کې اورول شوي وو. دا کتاب اداره اشاعت سرحد پېښور پر ۱۹۲۱م کال چاپ کړی دی. کتاب ټول (۱۸۰) مخه لري.

۵- خوشال او پسرلی:

د خوشال بابا د پسرلنیو شعرونو یو غوره‌چاڼ دی، چې پر **۱۹۵۸**م کال په کابل کې د پښتون غږ مجلې له خوا په **۳۲** مخونو کې چاپ شوی او غ. نوري پرې یوه سریزه کښلې ده.

۶- ننګیالی پښتون:

پر **۱۹۳۲**م کال په کابل کې د بابا په باب یو نړیوال سیمینار جوړ شوی و، ددې سیمینار مقالې د (ننګیالي پښتون) په نامه په **۳۳۰** مخونو کې د یوه ځانګړي کتاب په بڼه چاپ شوې دي.

۷- توریالی پښتون:

دا هم په کابل کې د بابا په باب پر **۱۹۷۱**م کال د شوي سیمینار د لیکنو ټولګه ده، چې په کتابي بڼه په **۲۸۸** مخونو کې په کابل کې چاپ شوې ده.

۸- د خوشال خان خټک یو شعر:

په هر څه کې ننداره د هغه مخ کړم
چې له ډېرې پیدایي نه ناپدید شو

د بابا پر همدې يوه بيت باندې حمزه شينواري يو تحليلي کتاب ليکلی او پر ۱۹۷۱م کال په لاهور کې د شاهين چاپخونې له خوا چاپ شوی دی، چې ۱۸۴ مخه لري.

۹- ارمغان خوشال:

ميا سيدرسول رسا دا کتاب ترتيب کړی، د خوشال بابا د کلام انتخاب دی چې غزلې، قصيدې، رباعيات، قطعې، بازنامه، سواتنامه، فضلنامه او نور په کې شامل دي، دا کتاب پر ۱۹۲۴م کال په پېښور کې د يونيورسټي بک ايجنسي له خوا چاپ شوی دی. (۱۰۳۳) مخه لري او د مرحوم رسا ۱۴۴ مخه سريزه هم ورسره مله ده.

۱۰- ملي قهرمان:

استاد ګل پاچا الفت ترتيب کړی او پر ۱۹۲۵م کال په کابل کې د پوهنې په چاپخونه کې چاپ شوی دی. (۱۱۴) مخه لري په کتاب کې لومړی د خوشال بابا په باب د بېلابېلو پوهانو نظريې راټولې شوي، ورپسې د خوشال بابا پر نظرياتو (عشق، چلند او ښکار پوهنه) بحث شوی او هم د هغه د کلام بېلګې راوړل شوي دي.

۱۱- خوشال خان خټک او دده ادبي مکتب:

دا کتاب دوکتور عارف عثمانوف ترتيب کړی او پر ۱۹۸۲م کال په دولتي چاپخونه کې د افغانستان د علومو اکاډمی له خوا چاپ شوی دی. (۲۱۴) مخونه لري، کتاب درې څپرکي لري په لومړي څپرکي کې يې د شپاړلسمې او اولسمې پېړۍ د پښتو ادب تاريخ جاج اخيستل شوی، په دويم څپرکي کې د خټکو د اصل، نسب، قبيلې د خوشال ژونددود او د خوشال د فن په هکله خبرې شوي دي. په دريېم څپرکي کې د خوشال د ادبي ښوونځي او د کتاب د اخځونو يادونه راغلې ده.

۱۲- پښتو – خوشال نمبر:

دا د هغه سیمینار د لیکنو او نظمونو ټولګه ده، چې پر ۱۹۷۱م کال د پښتو اکاډمۍ پښور له خوا شوی و، دا ټولګه ۸۸ مخه لري.

۱۳- خوشال شناسي:

دا هم د لیکنو یوه ټولګه ده، چې د تاج سعید او زیتون بانو له خوا پر ۱۹۸۰م کال په کتابي بڼه ترتیب شوې او په ۱۵۹ مخونو کې په شاهین برقي پریس کې چاپ شوې ده.

۱۴- خوشال کیست:

دا کتاب مېرمن معصومه عصمتي وردګ لیکلی او په هغه کې یې د بابا د ژوند او اثارو په باب معلومات وړاندې کړي، دا کتاب په کابل کې چاپ شوی دی.

۱۵- پښتو – خوشال نمبر:

دا د خوشال په باب د بېلابېلو لیکنو او نظمونو یوه لویه ټولګه ده چې د پښتو مجلې د ۱۹۸۰م کال په مارچ- می ګڼه کې د خوشال بابا د درې سووم تلین په درناوي، د پښتو اکېډمۍ پېښور له خوا په ۴۰۷ مخونو کې چاپ شوې ده.

۱۶- خوشال ریویو:

دا د خوشال رسیرچ سیل درې میاشتنۍ ګڼه ده، چې د خوشال د فکر و فن په باب لیکنې په کې چاپېږي، په لومړۍ ګڼه کې یې څلور ګڼې رانغاړل شوي او په ۲۷۱ مخونو کې چاپ شوې ده.

۱۷- خوشال ریویو:

د خوشال ریویو دویمه ګڼه کې هم دوه ګڼې راغلي دي. دا ګڼه پر ۱۹۸۵م کال چاپ شوې او ۱۷۹ مخه لري.

۱۸- خوشال ریویو:

د خوشال ریویو درېیمه ګڼه کې دوه ګڼې رانغاړل شوي او پر ۱۹۸۵م کال چاپ شوې دي، (۲۲۳) مخه لري.

۱۹- خوشال او جماليات:

د ډاکتر اقبال نسيم خټک اثر دی چې پر ۱۹۸۳م کال ليکل شوی دی، (۴۷۷) مخه لري. ډاکتر اقبال نسيم خټک ته په دې اثر د (پي ايچ ډي) ډګري ورکړل شوې ده. دا ليکنه دوه برخې لري، په لومړۍ برخه کې د جمالياتو بنيادي مباحث او د جمال (ښکلا) په باب د خوشال د تصور په اړه معلومات وړاندې شوي دي، په دويمه برخه کې د خوشال د فن او نظريې او د هغه په کلام کې د شعري محاسنو په باب خبرې شوي دي.

۲۰- خوشال خان خټک او د هغه د کورنۍ علمي او ادبي خدمات:

شاه جهان دا اثر د ۱۹۸۳م کال په بهير کې بشپړ کړی، (۳۰۷) مخه لري، خو تراوسه چاپ شوی نه دی.

۲۱- خوشال خان خټک بابای پشتو شاعري:

شاه جهان دا اثر ترتيب کړی او د خوشال ريسرچ سيل له خوا پر ۱۹۸۵م کال چاپ شوی دی. (۱۲۳) مخه لري، په دې کتاب کې د خوشال د ژوند او فن په باب معلومات راغلي دي.

۲۲- ښاغلی پښتون:

دا د هغو ليکنو او منظومو پېرزوينو ټولګه ده، چې د نوښار ادبي جرګې د ۱۹۳۸م کال د جون پر مياشت د خوشال بابا د ياد ورځې په مناسبت اورول شوې وې او بيا د نواز خټک په هڅه او ترتيب د ۱۹۳۸م کال د اګست پر مياشت چاپ شوې ده، دا کتاب ۸۰ مخه لري.

۲۳- اباسين خوشال نمبر:

د اباسين مجلې د ۱۹۸۷ م کال اپريل- مې ګڼه د خوشال بابا په باب ليکل شويو مقالو او ليکنو ته ځانګړې شوې، د ۲۱ تنو ليکوالو ليکنې او منظومې بېلګې په کې راغلي او په ۸۸ مخونو کې چاپ شوې ده.

۲۴- خوشال خان خټک د مطبوعاتو په هنداره کې:

په دوو ټوکو کې پر ۱۳۵۸ل کال د کابل پوهنتون له خوا خپور شوی، په دې اثر کې هغه کتابونه او لیکنې معرفي شوي چې د بابا په اړه لیکل شوي دي. د خوشال بابا د کتابښودنو په لړ کې دا ډېر مهم کتاب دی، په لومړي ټوک کې يې چې ۲۱۲ مخه لري د خوشال په باب (۲۸۲) عنوانه مقالې او په دويم کې چې ۲۰۴ مخه لري، ۱۲۳ عنوانه مقالې او ځينې ځانګړي کتابونه معرفي شوي دي.

۲۵- ګام پر ګام له خوشال سره:

د استاد محمد اصف صميم يو ځېړنيز او تحليلي اثر دی چې د خوشال بابا پر ژوند ژوره ځېړنه کوي، دا کتاب پر ۱۳۷۸ل کال د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې- جرمني له خوا په پېښور کې په ۱۲۰ مخونو کې د يو زر ټوکو په شمېر چاپ شوی دی. په دې کتاب کې خوشال او کتابونه، خوشال او شاعران، خوشال د ژبې ټوپک، خوشال او قرآن، ګام پر ګام له خوشال سره او يو شمېر نور مسايل ځېړل شوي دي.

۲۶ -خوشال خان د مغلو په دربار او د ادب په ډګر کې:

دا د شيريندل ګرديوال مونوګراف دی، چې په دې کې د خوشال لنډه پېژندنه له مغولو سره اړيکي او ادبي کارنامې ځېړل شوي دي. دا اثر پر **۱۳۵۲**ل کال ليکل شوی، خو تر اوسه لا چاپ شوی نه دی.

۲۷- خوشالخان ختک:

دا کتاب دوست محمد کامل مومند د خان پر ژوند او کلام، پر (**۱۹۵۱**) م کال په اردو ژبه ليکلی دی. (۴۱۲) مخونه لري او (اداره اشاعت سرحد) پېښور، چاپ کړی دی.

۲۸- خوشال خان اور اقبال:

دا کتاب عبدالصمد خان په اردو ژبه ليکلی، دبابا پښتو اشعار هم ورسره مله دي. پر ۱۹۴۰م کال د پېښور منظور عام پريس کتابتون چاپ

کړی دی، (۳۷۲) مخونه لري. لیکوال په کې ددې دوا ړو شاعرانو پرتلنه کړې ده.

۲۹- تعلیمات خوشال:

په دې نامه، میر عبدالصمد خان یو کتاب په اردو ژبه کې لیکلی دی، دا کتاب د عکاس پرنټرز پېښور له خوا پر ۱۹۷۸م کال چاپ شوی دی، (۹۴) مخونه لري او د خوشالخان د کلام پر ځینو اړخونو په کې څېړنه شوې ده.

۳۰- خوشال خټک کا مختصر تعارف:

دا کتاب پورفیسور پرېشان خټک په اردو ژبه لیکلی دی. د ۱۹۸۰م کال د مارچ پر میاشت د اباسین ارټ کونسل پېښور له خوا چاپ شوی دی، دې کتاب کې د خوشال پر فکر و فن خبرې شوې دي.

۳۱- پشتنو کا عظیم شاعر خوشال خان خټک:

دغه کتاب پروفیسور نعیم تقوي په اردو ژبه لیکلی دی. (۱۹۲) مخه لري او پر ۱۹۸۱م کال په تجارتي پریس ناظم اباد کراچۍ کې چاپ شوی دی. په دې کتاب کې د خوشال د ژوند و فن په باب خبرې شوي دي.

۳۲- پشتون کون؟

ښاغلي پروفیسور پرېشان خټک لیکلی او پر ۱۹۸۴ م کال د خوشال ریسرچ سیل له خوا چاپ شوی دی. ټول ۲۲۰ مخه لري او په اردو ژبه یې لیکلی دی، په دې اثر کې د پښتنو د اصل ونسل په باب د بېلابېلو نظریو جاج اخیستل شوی او بیا د خوشال د ژوند په باب تفصیلي خبرې شوي دي.

۳۳- خوشالنامه:

دا د هغه سیمینار د لیکنو او نظمونو جونګ دی، چې پر ۱۹۸۰م کال د خوشال بابا درې سووم تلین په درناوي په اباسین ارټ کونسل کې جوړ شوی و، د امقالې په اردو ژبه دي، دا کتاب پروفیسور پرېشان خټک او خاطر غزنوي ترتیب کړی او ۲۸۰ مخه لري.

۳۴- د خوشال د کلام انګریزي ژباړه:

میجر راورټي د خوشال بابا سل غزلونه او نظمونه په انګریزي ژبه ژباړلي او خپاره کړي دي او تبصره یې پرې کړې ده.

۳۵- د خوشال خټک شعرونه:

اولف کیرو او یولن هاول دپویمزاف د خوشال خټک په نوم په انګریزي ژبه د خان د شپږویشتو غزلونو ژباړه کړې ده او خپل نظر یې پرې لیکلی دی، دا کتاب **۹۸** مخه لري او پښتو اکیډمي پېښور پوهنتون له خوا پر **۱۹۲۳**م کال چاپ شوی دی.

۳۶- دوست محمد کامل، اولف کیرو او یولن هاول دپویمزاف په شریک کوشش په انګرېزي ژبه یو اثر لیکلی، دې اثر کې د پویمزاف د خوشال خان خټک په باب خپله اختلافي څېړنه وړاندې کړې ده، دا کتاب پر **۱۹۲۸**م کال چاپ شوی ، **۱۵۷** مخه لري، د کتاب په سریزه کې د خوشال بابا پر ژوند وفن خبرې شوي دي.

۳۷- په ډنمارکي ژبه د خوشال بابا شعرونه:

د ډنمارک پادري جنیزانوالډسن د بابا اته ویشت غزلونه او نظمونه په ډنمارکي ژبه ژباړلي او دیو کتاب په بڼه یې خپاره کړي دي.

۳۸- په انګرېزي ژبه دخوشالخان خټک د کلام انتخاب دی چې غزلونه، قصیدې او نور په کې شامل دي، د سي-ای بډلف له خوا په انګریزي ژبه ژباړل شوي او د استفین او زامنو په اهتمام یې پر ۱۸۹۰م کال په **۷۴** مخونو کې چاپ شوي دي.

۳۹- لایف اینډ ورکس اف خوشالخان خټک (د خوشالخان ژوند او مبارزه):

دا یوه څېړنیزه لیکنه ده، چې د لاهور مېرمن خدیجه فیروزالدین د خوشال پر ژوند وفن، د ۱۹۴۰م کال په شاو خوا کې لیکلې ده اوبیا یې وروسته پرې له پنجاب پوهنتون څخه د دوکتورا درجه تر لاسه کړې ده.

دا لیکنه په انګرېزي ژبه شوې وه، (۴۴۲) مخه لري، لومړنۍ برخه د خوشال له قوم او قبیلې، ژوند او جګړو او مړینې سره اړه لري او دویمه برخه یې د خوشال له اثارو او فن سره، دا لیکنه چاپ شوې نه ده، خو د خپل لومړیتوب او ځرنګوالي له مخې ډېره ارزښتناکه ده. دا سې ویل کېږي چې علامه اقبال مېرمن خدیجې ته د دې لیکنې سپارښتنه کړې وه.

محمد اسمعیل یون　　　　　　　　　　　　سمسور ویب پاڼه

پایله

څرنګه چې خوشال بابا یو عظیم او هر اړخیز شخصیت دی او دده ژوند او اند د هر اړخ څېړنه ډېر کار و زیار ته اړتیا لري، په لنډو څېړنو کې د هغه د ټول ژوند او فکر څېړل خورا ګران کار دی.
ما چې کله د بابا د اندو ژوند پر څېړنې پیل وکړ، نو دا راته لا زیاته څرګنده شوه، چې بابا د پوهې او هنر یو بحر دی، لیکوال یوازې دومره کولای شي چې ددې بحر پر یوې خوا یا یوې څپې خبرې وکړي او دزیاتو موضوعګانو له څېړنې او شننې تېر شي، هغه څه چې په دې اثر کې ما انتخاب کړي وو، هغه مې هم په لنډ او اجمالي ډول وڅېړل، ځکه ددې هرې موضوع پوره څېړل د یو ځانګړي اثر د لیکلو غوښتنه کوي. زما په دې لیکنه او هڅه کې به ډېرې نیمګړتیاوې وي او دبابا حق به مې نه وي ادا کړی. خو زما دا لیکنه لږ تر لږه دبابا له اند و ژوند سره د یوې ژورې مینې ننبه او د خوشالپوهنې په برخه کې د نورو څېړنو او پلټنو لپاره یوه هڅه او هیله ده.
خدای (ج) دې وکړي هغه څوک چې دا اثر لولي، د خوشال بابا په باب د معلوماتو په برخه کې ورته ګټور تمام شي.

په درناوي
پوهنیار محمد اسمعیل یون
۱۳۸۰ل کال، کابل

اخځلیک

۱- الفت، ګل پاچا، ننګیالي پښتون،. پښتو ټولنه **۱۳۴۵** ل کال.
۲- انوارالحق، پښتو مجله، مارچ-می ګڼه پېښور ۱۹۸۰ م کال.
۳- تسنیم ګلاب، پښتو مجله پېښور، ۱۹۸۰م کال د مارچ-می ګڼه.
۴- ختک، خوشال خان، کلیات، لومړی ټوک دعلوموااکاډمي **۱۳۵۸**ل کال.
۵- ختک خوشال خان، دستارنامه، پښتو ټولنه **۱۳۴۵** ل کال.
۶- ختک، اقبال نسیم، اباسین مجله پېښور ۱۹۷۸م کال اپریل-می ګڼه.
۷- روهي محمد صدیق، د خوشال کلیات، لومړی ټوک دافغانستان د علومو اکاډمي **۱۳۵۸** ل کال.

۸- رښتین، صدیق الله، د خوشال خټک طبنامه، پښتو ټولنه،۱۳۴۵ل کال.
۹= رفیع حبیب الله، نسبنامه د خوشال خان خټک او افضل خان، لاهور ۱۳۸۰ل کال.
۱۰- رفیع، حبیب الله، دخوشال خان خټک خټکنامه، لاهور ۱۳۸۰ل کال.
۱۱- رفیع، حبیب الله، دخوشال خان خټک وصیتنامه،لاهور ۱۳۸۰ل کال.
۱۲- رفیع، حبیب الله، دخوشال خان خټک هندکوهنامه،لاهور ۱۳۸۰ل کال.
۱۳- رسا ، سید رسول ، ارمغان خوشال پېښور ، ۱۹۲۴م کال.
۱۴- شینواری، حمزه، ننګیالی پښتون، پښتو ټولنه ۱۳۴۵ ل کال.
۱۵- صمیم، محمد اصف، ګام پر ګام له خوشال سره، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه-جرمني، پېښور ۱۳۷۸ ل کال.
۱۲-عثمانوف، عارف، ننګیالی پښتون، پښتو ټولنه ۱۳۴۵ ل کال.